

Є.І.Дворяченко, Т.П.Нечипоренко

ПРАВИЛА З СОЛЬФЕДЖІО

теоретичні знання

**Посібник для учнів
дитячих музичних шкіл**

м. Бердичів, 2004

Є.І.Дворяченко, Т.П.Нечипоренко

ПРАВИЛА
з сольфеджіо
(теоретичні знання)

посібник для учнів
дитячих музичних шкіл

Бердичів, 2004

Є.І. Дворяченко, Т.П. Нечипоренко

Правила з сольфеджіо (теоретичні знання) - посібник для учнів дитячих музичних шкіл. — Бердичів, 2004. 76 с.

Юний друже!

Ти тримаєш в руках невеличкий посібник з курсу теоретичних знань, який тобі потрібно буде засвоїти, навчаючись в музичній школі.

Його основні правила та роз'яснювальний матеріал створені на основі нової програми з сольфеджіо. Ми сподіваємось, що тобі сподобаються легкі для запам'ятовування визначення, а запропоновані схеми, таблиці, нотні тексти та приклади стануть твоїми вірними навчальними помічниками у вирішенні класних і домашніх завдань.

Завдяки „Правилам" ти зможеш легко і невимушено засвоювати ту чи іншу тему, уникаючи багатьох недоліків у навчанні, закріплювати набуті знання і навички за допомогою повторення, одним словом, забезпечувати собі дійсно високий рівень знань.

Автори посібника сповнені глибокої віри в те, що запропонований матеріал тобі сподобається, що він зможе суттєво вплинути на твою теоретичну підготовку не тільки під час навчання в школі, а й при вступі в середні та вищі музичні навчальні заклади.

Отже тренуйте свою пам'ять і кмітливість, пробуджуйте свою творчу фантазію і допитливість.

Бажаємо успіху!

© Текст Є.Дворяченко, Т.Нечипоренко

Від авторів

Повноцінне сприйняття учнями знань, формування навичок та їх відтворення неможливі без швидкої орієнтації в базі теоретичних даних, що складають основу їх музично-теоретичної підготовки. Таку базу ми бачимо у цій невеличкій збірці правил, яку пропонуємо для учнів та викладачів ДМШ. Вона ґрунтується на багаторічному педагогічному досвіді ведучих викладачів Бердичівської ДМШ, пізніше доповненої та систематизованої по класах згідно нової програми з сольфеджіо 2000 року.

В запропонованому збірнику ми намагались ущільнити інформаційний потік, щоб він не призводив до розумового перевантаження, але відповідав основним вимогам розділу програми "Теоретичні знання"; постачав інформацію, корегував результати навчання, спрацьовував на істотне підвищення ефективності музичної освіти. Ми вважаємо це ущільнення розумним, тому що воно розвантажує пам'ять, підвищує рівень готовності до сприйняття нового матеріалу, дозволяє утримувати уже в старших класах значно більший об'єм інформації.

"Правила" виконують і головні дидактичні принципи навчання, насамперед - наочність: приклади, схеми, таблиці, нотні тексти, винятки. Вони направлені на активізацію уваги та пам'яті учня, мислення та уяви, готовності до певної реакції.

Наш багатолітній педагогічний досвід переконав, що "Правила" допомагають засвоєнню курсу основ музичної грамоти: за їх допомогою учні постійно, на протязі тривалого часу тренують свою пам'ять, розумові здібності, кмітливість, пробуджують творчу фантазію, активізують мислення, одним словом, дають можливість навчатись легко, без примусу.

З повагою
Тетяна Нечипоренко

Гамі $\sharp$ -пі мажорні	Знаки $\sharp$	Гамі $\sharp$ -пі мінорні
До мажор	—	ля мінор
Соль мажор	фа $\sharp$	мі мінор
Ре мажор	фа $\sharp$, до $\sharp$	сі мінор
Ля мажор	фа $\sharp$, до $\sharp$, соль $\sharp$	фа $\sharp$ мінор
Мі мажор	фа $\sharp$, до $\sharp$, соль $\sharp$, ре $\sharp$	до $\sharp$ мінор
Сі мажор	фа $\sharp$, до $\sharp$, соль $\sharp$, ре $\sharp$, ля $\sharp$	соль $\sharp$ мінор
Фа $\sharp$ мажор	фа $\sharp$, до $\sharp$, соль $\sharp$, ре $\sharp$, ля $\sharp$, мі $\sharp$	ре $\sharp$ мінор
До $\sharp$ мажор	фа $\sharp$, до $\sharp$, соль $\sharp$, ре $\sharp$, ля $\sharp$, мі $\sharp$, сі $\sharp$	ля $\sharp$ мінор
<i>Новий (останній) $\sharp$ з'являється в мажорі на VII ступені.</i>		

Гамі $\flat$ -пі мажорні	Знаки $\flat$	Гамі $\flat$ -пі мінорні
Фа мажор	Сі $\flat$	ре мінор
Сі $\flat$ мажор	сі $\flat$, мі $\flat$	соль мінор
Мі $\flat$ мажор	сі $\flat$, мі $\flat$, ля $\flat$	до мінор
Ля $\flat$ мажор	сі $\flat$, мі $\flat$, ля $\flat$, ре $\flat$	фа мінор
Ре $\flat$ мажор	сі $\flat$, мі $\flat$, ля $\flat$, ре $\flat$, соль $\flat$	сі $\flat$ мінор
Соль $\flat$ мажор	сі $\flat$, мі $\flat$, ля $\flat$, ре $\flat$, соль $\flat$, до $\flat$	мі $\flat$ мінор
До $\flat$ мажор	сі $\flat$, мі $\flat$, ля $\flat$, ре $\flat$, соль $\flat$, до $\flat$, фа $\flat$	ля $\flat$ мінор
<i>Новий (останній) $\flat$ з'являється в мажорі на IV ступені.</i>		

1 К Л А С

1. **Звукоряд** – ряд музичних звуків, розташованих за висотою вгору або вниз. В музиці використовується від 85 до 92 звуків.

2. **Октава** – частина звукоряду від ноти “до” до ноти “до”.

1. *Субконтроктава* – неповна;
2. *Контроктава*;
3. *Велика*;
4. *Мала*;
5. *Перша*;
6. *Друга*;
7. *Третя*;
8. *Четверта*;
9. *П'ята* – неповна.

3. **Нотний стан** – це п'ять ліній, на яких записують ноти.

4. **Скрипковий ключ** – вказує, що нота “соль” першої октави міститься на другій лінії:

Перша октава **Друга октава**

do¹ re¹ mi¹ фа¹ соль¹ ля¹ сі¹ do² re² mi² фа² соль² ля² сі² do³

5. **Басовий ключ** – вказує, що нота “фа” малої октави міститься на четвертій лінії:

Велика октава **Мала октава**

до ре мі фа Соль ля сі до ре мі фа соль ля сі do¹ re¹ mi¹

6. **Тоніка** – *I ступінь*, самий головний і стійкий.

а) **Стійкі звуки** – *I, III, V* ступені.

Разом вони утворюють *тонічний тризвук*.

б) **Нестійкі звуки** – *II, IV, VI, VII* ступені.

в) **Увідні звуки** – *II і VII* ступені.

Вони оточують тоніку і вводяться до неї.

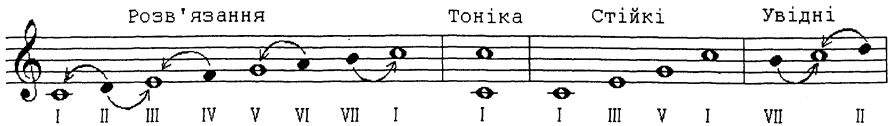
7. **Розв'язання** – перехід нестійких ступенів в стійкі.

8. **Гама** – звукоряд із семи нот, від тоніки до тоніки.

9. **Тональність** – висота, на якій міститься гама.

Назва тональності складається із назви тоніки і ладу (мажору або мінору).

10. **Тональність До Мажор:**

11. **Півтон** – найменша відстань між двома звуками.

Півтон утворюється між сусідніми білою та чорною клавішами, а також на білих клавішах “мі-фа” і “сі-до”.

12. **Тон** – складається з двох півтонів. Якщо між двома білими клавішами є *чорна*, то це – *цілий тон*.

13. **Будова мажорної гами.**

тон – тон – $\frac{1}{2}$ тон – тон – тон – тон – $\frac{1}{2}$ тон

14. **Знаки альтерації**

Дієз $\sharp$ – підвищує ноту на $\frac{1}{2}$ тону (на півтону).

Бемоль $\flat$ – понижує ноту на $\frac{1}{2}$ тону (на півтону).

Бекар $\natural$ – скасовує $\sharp$ або $\flat$.

15. **Сильна доля** – доля, на яку падає *акцент* (наголос).

16. **Такт** – відстань між двома сусідніми сильними долями.

17. **Затакт** – неповний такт, початок мелодії із слабкої долі.

18. **Реприза** – точне повторення мелодії два рази. ::

19. **Секвенція** – переміщення мотиву або фрази вгору або вниз на певний інтервал.

20. **Інтервал** – відстань між двома звуками.

Гармонічний – два звуки, що звучать одночасно.

Вони утворюють гармонію.

Мелодичний – два звуки, що звучать по черзі.

Вони утворюють мелодію.

Основа – це нижній звук інтервала.

Вершина – верхній звук інтервала.

21.

№	Назви інтервалів	Позначення	Кількість тонів	Пів-тонів
1.	Чиста прима	<i>ч. 1</i>	0	0
2.	Мала секунда	<i>м. 2</i>	$\frac{1}{2}$ (<i>півтону</i>)	1
3.	Велика секунда	<i>в. 2</i>	1 (<i>тон</i>)	2
4.	Мала терція	<i>м. 3</i>	$1 \frac{1}{2}$ (<i>півтора</i>)	3
5.	Велика терція	<i>в. 3</i>	2	4
6.	Чиста кварта	<i>ч. 4</i>	$2 \frac{1}{2}$	5
7.	Збільшена кварта (тригон)	<i>зб. 4</i>	3	6
8.	Зменшена квінта (тригон)	<i>зм. 5</i>	3	6
9.	Чиста квінта	<i>ч. 5</i>	$3 \frac{1}{2}$	7
10.	Мала секста	<i>м. 6</i>	4	8
11.	Велика секста	<i>в. 6</i>	$4 \frac{1}{2}$	9
12.	Мала септима	<i>м. 7</i>	5	10
13.	Велика септима	<i>в. 7</i>	$5 \frac{1}{2}$	11
14.	Чиста октава	<i>ч. 8</i>	6	12

22. **Консонанси** – гармонічні інтервали, що звучать красиво, узгоджено; звуки в них зливаються.

Недосконалі консонанси: терції – в.3 та м.3

сексти – в.6 та м.6

Досконалі консонанси: всі чисті інтервали – ч.1, ч.4, ч.5, ч.8

23. **Дисонанси** – гармонічні інтервали, що звучать гостро, нестійко; звуки в них не зливаються.

До дисонансів належать: секунди – в.2 та м.2

септими – в.7 та м.7

тритони – зб. 4 та зм. 5

24. **Мелодія** – одноголосна послідовність музичних звуків.

Мелодична лінія – послідовність мелодичних інтервалів, що мають певний ритм і лад (*мажорний* або *мінорний*).

Кульмінація – момент найбільшої напруги у розвитку мелодичної лінії.

Акомпанемент – супровід до мелодії.

25. **Будова мелодії.**

1. *Мотив* – найменший відрізок мелодії (1 такт).

2. *Фраза* – складається з двох мотивів (2 такти). Фрази розмежовуються *цезурами* (V). В періоді **4 фрази** по два такти.

3. *Речення* – складається з двох фраз (4 такти).
В періоді **2 речення** по чотири такти.

4. *Період* – найпростіша музична побудова, що стверджує про закінчення музичної думки. В періоді **8 тактів**.

26. **Каденція** – закінчення речення або періоду.

1. *Недосконала* каденція – звучить нестійко, мелодію необхідно продовжувати.

2. *Досконала* каденція – звучить стійко, мелодія завершується тонікою.

27. **Акорд** – *співзвуччя* з трьох і більше звуків.

28. **Тризвук** – *акорд* з трьох звуків, розташованих по терціях (3+3).

29. **Мажор** – *лад*, на I ступені якого міститься великий або *мажорний тризвук* (в.3+м.3).

30. **Міно́р** – *лад*, на тоніці якого міститься малий або *мінорний тризвук* (м.3+в.3).

31. **Динаміка** – гучність звуку.

Динамічні відтінки – це зміни гучності звуків.

<i>f</i>	– <i>форте</i>	– ГОЛОСНО
<i>p</i>	– <i>п'яно</i>	– ТИХО
<i>mf</i>	– <i>меццо-форте</i>	– НЕ ДУЖЕ ГОЛОСНО
<i>mp</i>	– <i>меццо-п'яно</i>	– НЕ ДУЖЕ ТИХО
<i>ff</i>	– <i>фортіссімо</i>	– ДУЖЕ ГОЛОСНО
<i>pp</i>	– <i>п'яніссімо</i>	– ДУЖЕ ТИХО
<i>sf</i>	– <i>сфорцандо</i>	– РАПТОВО ГОЛОСНО
	– <i>крещендо (cresc.)</i>	– ПОСИЛЮЮЧИ ЗВУК
	– <i>дімініуендо (dim.)</i>	– ЗАТИХАЮЧИ

32. **Темп** – швидкість виконання музики.

1 Повільні темпи:	<i>Largo</i>	(<i>лярго</i>)	широко,протяжно
	<i>Lento</i>	(<i>ленто</i>)	співуче
	<i>Adagio</i>	(<i>адажіо</i>)	повільно
	<i>Grave</i>	(<i>граве</i>)	важко, поважно
2 Помірні темпи:	<i>Andante</i>	(<i>анданте</i>)	не поспішаючи,ходомю
	<i>Moderato</i>	(<i>модерато</i>)	помірно
	<i>Sostenuto</i>	(<i>состенуто</i>)	стримано, спокійно
	<i>Andantino</i>	(<i>андантіно</i>)	швидше, ніж <i>Andante</i>
	<i>Allegretto</i>	(<i>аллегретто</i>)	пожвавлено
3 Швидкі темпи:	<i>Allegro moderato</i>		помірно-швидко
	<i>Allegro</i>	(<i>аллегро</i>)	швидко
	<i>Vivo</i>	(<i>віво</i>)	жваво
	<i>Vivace</i>	(<i>віваче</i>)	дуже жваво
	<i>Presto</i>	(<i>престо</i>)	дуже швидко
	<i>Prestissimo</i>	(<i>престіссімо</i>)	надзвичайно швидко

33. **Тональність С о л ь мажор** – знак фа #

34. **Тональність Ф а мажор** – знак сі b

35. **Тональність Р е мажор** – знаки фа #, до #

36. **Транспозиція** (*транспонування*) – перенесення мелодії на іншу висоту вгору або вниз.

37. **Пауза** – знак мовчання, перерва в звучанні музики.

цїла ("висить")   половинна ("лежить")   четвертна   восьма   шістнадцяга

38. **Фермата** – знак, що подовжує звук.

39. **Крапка** – знак, що подовжує ноту на половину її тривалості:

$\text{dotted half} = \text{half} + \text{quarter}$; $\text{dotted quarter} = \text{quarter} + \text{eighth}$

40. **Куплет** – частина пісні, що складається із заспіву та приспіву.

Заспів – виконується з однаковою мелодією та різними словами.

Приспів – виконується з однаковою мелодією і однаковими словами.

41. **Канон** – повторення мелодії в іншому голосі із запізненням.

41. **Імітація** – наслідування, повторення.

42. **Групування** – поєднання тривалостей у групи в середині такту.

1 **Інструментальне групування** – використовується для гри на інструменті. У такті стільки груп, скільки долей:

$\frac{2}{4}$ та ті-ті | таа тай - ті | туру-туру туру-туру | ті-туру туру-ті |

2 **Вокальне групування** – використовується для співу із словами. У такті стільки груп, скільки складів:

$\frac{2}{4}$ ой ми-ну-ла вже зи-ма, сні-гульо-ду вже не-ма

43. **Одноіменні гами** – мажорні та мінорні гами, у яких *однакові тоніки*, але різні ключові знаки.

Наприклад:

Ре мажор та ре мінор

44. **Тетракорд** – звукоряд із чотирьох звуків.

Гама складається з двох тетракордів:

1) *нижнього* – від I до IV ступеня,

2) *верхнього* – від V до VIII (I) ступеня:

нижній + верхній

45. **Будова мажорної гами:**

[тон – тон – $\frac{1}{2}$ тон] – **ТОН** – [тон – тон – $\frac{1}{2}$ тон]
мажорний + *мажорний*

2 К Л А С

46. **Паралельні гами** – це мажорні та мінорні гами, у яких однакові ключові знаки, але *різні тоніки*.

1. Щоб знайти паралельну *мінорну* гаму, потрібно від тоніки мажору спуститися на 3 ступені ↓ (на м.3 ↓).

2. Щоб знайти паралельну *мажорну* гаму, потрібно від тоніки мінору піднятися на 3 ступені ↑ (на м.3 ↑).

47.

Види тетраходів

1. Мажорний	тон – тон – $\frac{1}{2}$ тон
2. Мінорний	тон – $\frac{1}{2}$ тон – тон
3. Фрігійський	$\frac{1}{2}$ тон – тон – тон
4. Гармонічний	$\frac{1}{2}$ тон – 1 $\frac{1}{2}$ тона – $\frac{1}{2}$ тон [півтора]

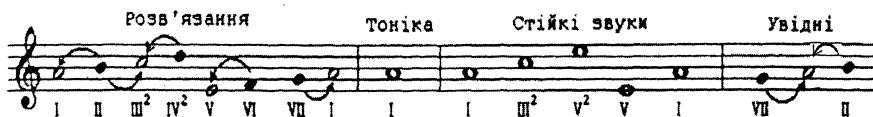
48.

3 види мінору

1. Натуральний – мінор, у якого ті самі звуки, що і у паралельного мажора.

Будова: [тон – ½тон – тон] – ТОН – [½тон – тон – тон]
мінорний + *фрігійський*

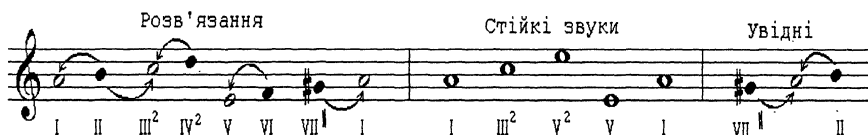
Тональність ля мінор (натуральний):

2. Гармонічний – мінор, в якому підвищується VII ступінь.

Будова: [тон – ½тон – тон] – ТОН – [½тон – 1½тон – ½тон]
мінорний + *гармонічний*

Тональність ля мінор (гармонічний):

3. Мелодичний – мінор, в якому підвищуються VI та VII ступені при русі гама ↑. Вниз (↓) гама виконується як натуральна – без підвищень.

Будова: [тон – ½тон – тон] – ТОН – [тон – тон – ½тон]
мінорний + *мажорний*

Тональність ля мінор (мелодичний):

49. **Метр** – постійне чергування сильних і слабких долей.

50. **Розмір** – запис метру у вигляді дробу.

Числівник вказує на кількість долей у такті.
Знаменник – на тривалість кожної долі.

51.

Таблиця інтервалів

	<i>В Мажорі</i>	<i>В мінорі (гарм.)</i>
<i>м.2</i>	на III, VII	на II, V, VII [†]
<i>в.2</i>	I, II, IV, V, VI	I, III, IV
<i>зб.2</i>		VI [‡]
<i>м.3</i>	II, III, VI, VII	I, II, IV, VII [†]
<i>в.3</i>	I, IV, V	III, V [‡] , VI
<i>ч.4</i>	на всіх, крім IV	I, II, III, V
<i>зб.4</i>	IV	IV [‡]
<i>ч.5</i>	на всіх, крім VII	I, IV, V, VI
<i>зм.5</i>	VII	VII [†]
<i>м.6</i>	III, VI, VII	I, V, VII [†]
<i>в.6</i>	I, II, IV, V	II [‡] , III, IV, VI
<i>м.7</i>	II, III, V, VI, VII	II, IV, V
<i>в.7</i>	I, IV	I [‡] , III, VI

Увага! Буква [‡] вказує на те, що в інтервалі потрібно обов'язково підвищувати верхній звук – VII[†] ступінь.

1. Спочатку запиши нотою ступінь гами.
2. Потім від цієї ноти порахуй вгору (↑) цифру інтервалу.

Увага! Верхній звук потрібно писати вище від нижнього!

52.

Інтервали від звука (по клавіатурі)
--

Інтервал має дві величини: ступеневу і тонову.

1. **Ступенева** – вказує на кількість ступенів в інтервалі (це цифра інтервала).
2. **Тоновна** – вказує на кількість тонів та півтонів в інтервалі. (це буква інтервала).

52. I 1. Якщо між двома білими клавішами є чорна або, якщо між двома чорними клавішами є біла, то це – **цілий тон**.

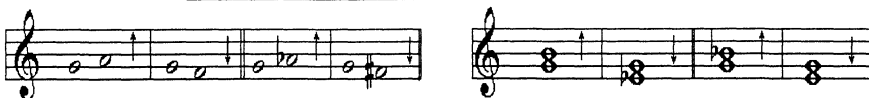
1 ТОН = в.2.

2. Якщо між двома білими клавішами немає чорної, то це – **півтон**; якщо одна клавіша біла, а сусідня – чорна, то це – **теж півтон** ($\frac{1}{2}$ тону)

$\frac{1}{2}$ ТОНУ = м.2.

II. Щоб правильно побудувати інтервал від звука, потрібно спочатку рахувати *ступені*, а потім – *тони та півтони (по клавіатурі)*.

53. Секунди і терції від звука:

в.2 = 1 тон

м.2 = $\frac{1}{2}$ тону

в.3 = 2 тони

м.3 = $1 \frac{1}{2}$ тону

54. Чиста кварта ч.4 = $2 \frac{1}{2}$ тони

1). Якщо ч.4 починається з білої клавіши, то і закінчується на білу (крім кварта *фа-сі*);

2). Якщо ч.4 починається з $\sharp$, то і закінчується на $\sharp$;

3). Якщо ч.4 починається з $\flat$, то і закінчується на $\flat$.

55. Чиста квінта ч.5 = $3 \frac{1}{2}$ тони

1). Якщо ч.5 починається з білої клавіши, то і закінчується на білу (крім квінти *сі-фа*);

2). Якщо ч.5 починається з $\sharp$, то і закінчується на $\sharp$;

3). Якщо ч.5 починається з $\flat$, то і закінчується на $\flat$.

3 К Л А С

1. **Обернення інтервалів**

Обернення – це перенесення нижнього звука на $ч.8\uparrow$ або верхнього – на $ч.8\downarrow$. В результаті виникає новий інтервал, який в сумі з попереднім дорівнює **9** (ч.8).

2 правила обернення:

- 1). 9
 1 ↔ 8
 2 ↔ 7
 3 ↔ 6
 4 ↔ 5

- 2).
 великі ↔ малі
 чисті ↔ чисті
 збільшені ↔ зменшені

v.3 ↔ м.6   v.7 ↔ м.2   ч.4 ↔ ч.5   ч.8 ↔ ч.1   зм.5 ↔ зб.4

2. Для побудови

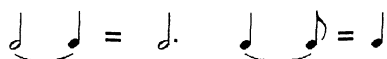
v.7 ↑	усно будуюмо	м. 2 ↓
м.7 ↑		в. 2 ↓
в.6 ↑		м. 3 ↓
м.6 ↑		в. 3 ↓

3. **Розв'язання м. 7 на V ступені** : м.7 на V ступені розв'язується в терцію на I ступені:

4. **Змінний лад** – це лад, в якому чергуються дві *тоніки*, що належать *паралельним* тональностям. У змінному ладі не один, а *два* *тонічних* *тризвуки* – мажорний та мінорний.

5. **Ліга** – дужка, що єднає два звуки однакової висоти. При цьому другий звук не виконується:

6. **Збільшена секунда**

Зб. 2 – будується на VI ступені в гармонічному мінорі;
 – містить 1 ½ тону;
 – розв’язується в ч.4 на V ступені:

7. **Тритони** – це зб.4 та зм.5 (містять 3 тони).

Зб.4 – збільшена кварта:

– будується на IV ступені в мажорі і гармонічному мінорі;
 – розв’язується в мажорі в м.6 на III ст. і в мінорі – у в.6.

Зм. 5 – зменшена квінта:

– будується на VII ступені в мажорі і на VII^б – в гарм. мінорі;
 – розв’язується в мажорі у в.3 на I ст., а в мінорі – в м.3.

8. **Головні ступені** – I, IV, V ступені.

I ступінь	називається	тоніка	– T
IV ступінь		субдомінанта	– S
V ступінь		домінанта	– D

Увага!

В гармонічному мінорі в D завжди підвищується середній звук – VII ступінь (ставимо # або б).

9.

Обернення тризвука.

Кожен тризвук має два обернення:

1-е обернення називається **секстакорд**:

- цифрове позначення – 6 : T_6, S_6, D_6 .
- складається з терції і квати (3+4).

2-е обернення називається **квартсекстакорд**:

- цифрове позначення – $^6_4$: T^6_4, S^6_4, D^6_4 .
- складається з квати та терції (4+3).

10.

Обернення тризвуків T, S, D.

До мажор ля мінор (гарм)

$T, T_6, T^6_4, S, S_6, S^6_4, D, D_6, D^6_4$ $t, t_6, t^6_4, s, s_6, s^6_4, D, D_6, D^6_4$

11.

Розв'язання акордів S і D в тональності.

До мажор

II   IV   VI   VII

$T, T_6, T^6_4, S \rightarrow T_6, S_6 \rightarrow T^6_4, S^6_4 \rightarrow T, D \rightarrow T^6_4, D_6 \rightarrow T, D^6_4 \rightarrow T_6$

$S (IV) \rightarrow T_6 (III)$	$D (V) \rightarrow T^6_4 (V)$
$S_6 (VI) \rightarrow T^6_4 (V)$	$D_6 (VII) \rightarrow T (I)$
$S^6_4 (I) \rightarrow T (I)$	$D^6_4 (II) \rightarrow T_6 (III)$

Увага! У T і S спільний звук – I ступінь (2 звуки ідуть ↓)
У T і D спільний звук – V ступінь (2 звуки ідуть ↑)

12.

Таблиця акордів

I	T (3+3)	S ⁶ ₄ (4+3)	
II	D ⁶ ₄ (4+3)		
III	T ₆ (3+4)		
IV	S (3+3)		
V	T ⁶ ₄ (4+3),	D (3+3),	D ₇ (3+3+3)
VI	S ₆ (3+4)		
VII	D ₆ (3+4)		

13.

Інтервальний склад акордів

в3+м3   м3+в3   м3+ч4   в3+ч4   ч4+в3   ч4+м3

Mаж₅³   мін₅³   Mаж₆⁶   мін₆⁶   Mаж₆⁴   мін₆⁴

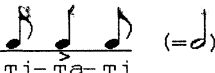
<i>маж.</i> ⁵ ₃	<i>в.3+м.3</i>
<i>мін.</i> ⁵ ₃	<i>м.3+в.3</i>
<i>маж.б</i>	<i>м.3+ч.4</i>
<i>мін.б</i>	<i>в.3+ч.4</i>
<i>маж.</i> ⁶ ₄	<i>ч.4+в.3</i>
<i>мін.</i> ⁶ ₄	<i>ч.4+м.3</i>
<i>D</i> ₇	<i>в.3+м.3+м.3</i>

4 К Л А С

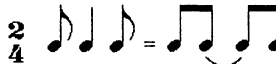
1. **Двочастинна форма (ab)** – складається з двох контрастних, тобто різних за характером та музикою періодів.

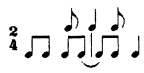
2. **Тричастинна форма (aba)** – складається з трьох періодів: 1^й та 3^й (а) – однакові, 2^й (b) – контрастує з ними.

3. Ритми:

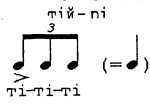
Синкопа – (= $\frac{1}{2}$) – це перенесення акценту з сильної долі на слабку.

а). **Внутрішньотактова синкопа** – – виникає при з'єднанні слабкої долі із більш сильною:

б). **Міжтактова синкопа** – виникає від з'єднання лігую останньої слабкої долі одного такту з сильною долею другого

Пунктирний ритм (= $\frac{1}{2}$) – восьма з крапкою і шістнадцята.

Тріоль (= $\frac{1}{2}$) – виникає при поділі $\frac{1}{2}$ тривалості на три восьмих замість двох.

4. Розв'язання м7 на V ступені

ля мажор   ля мінор

IV   V   I   IV   V   I

m7   V3   I   m7   V3   I

1) **Нижній** звук (V ст.) – рухається на **ч4** ↑ – в тоніку.

2) Пишемо зверху 2 одноіменні тональності.

3) **Верхній** звук (IV ст.) – рухається на **м2** ↓ – в мажорі, на **в2** ↓ – в мінорі

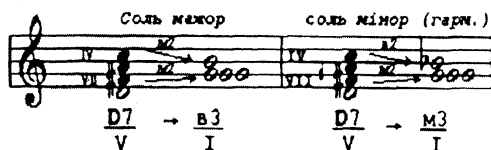
5. Домінантсептакорд – D₇

D₇ – акорд із 4^х звуків, розташованих по терціях (3+3+3);
 – будується на V ступені (D – домінанті) – в мажорі та гармонічному мінорі;
 – розв'язується в *неповний* тонічний тризвук з *потроєною* тонікою:

6. Розв'язання D₇:

в.3+м.3+м.3

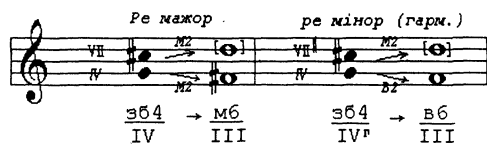
- 1) 2-й звук D₇ (VII ст.) – рухається на **м.2↑** в тоніку і потроєється.
- 2) Пишемо вгору 2 тональності.
- 3) **Верхній** звук D₇ (IV ст.) – рухається на **м.2↓** – в мажорі, на **в.2↓** – в мінорі (гарм.).

7. Розв'язання зм.5:

- 1) **Нижній** звук (VII ст.) – рухається на **м.2↑** – в тоніку.
- 2) Пишемо зверху 2 тональності.
- 3) **Верхній** звук (IV ст.) – на **м.2↓** – в мажорі, на **в.2↓** – в мінорі.

8. Розв'язання зб. 4:

- 1) **Верхній** звук (VII ст.) – рухається на **м.2↑** в тоніку.
- 2) Пишемо зверху 2 тональності.
- 3) **Нижній** звук (IV ст.) – на **м.2↓** – в мажорі, на **в.2↓** – в мінорі.

Увага! Якщо VII[#] ступінь біла клавіша,
то біля ноти обов'язково ставимо ♯.

9. **Діатоніка** – це всі звуки, що відносяться до даної тональності.

Хроматизм – підвищення або пониження на півтону основних (діатонічних) ступенів гами.

а) **Прохідні хроматизми** – виникають між двома звуками різної висоти. При цьому змінюється 1-й звук:

Наприклад, фа – **фа #** – соль; ля – **ля b** – соль.

б) **Допоміжні хроматизми** – виникають між повтореннями одного і того ж звука. При цьому змінюється 2-й звук.

Наприклад, ля – **сі b** – ля; ля – **соль #** – ля.

10. Літерна система позначення звуків.

Cc Dd Ee Ff Gg Aa Hh

до ре мі фа соль ля сі

# – <i>is</i> (дієз) – підвищення на півтону.	b – <i>es</i> (бемоль) – пониження на півтону.
x – <i>isis</i> (дубль-дієз) – підвищення на тон.	bb – <i>eses</i> (дубль-бемоль) – пониження на тон.
<i>Позначення:</i> # – Cis, Dis, Eis, Fis, Gis, Ais, His x – Cisis, Disis, Eisis і т.д.	<i>Позначення:</i> b – Ces, Des, <u>Es</u> , Fes, Ges, <u>As</u> , <u>B</u> bb – Ceses, Deses, Eses і т.д.
<i>Мажор</i> позначається – dur (C – dur – До мажор.) <i>Мінор</i> позначається – moll (a – moll – ля мінор).	<i>Увага, виняток:</i> Ci b – B b (або hes) Mi b – Es es Ля b – As as

Увага! *Мажорні тональності завжди пишуться з великої літери, мінорні – з малої.*

11.

Визначення знаків в гамах.

I. Останній $\sharp$ міститься в мажорі на VII ступені:

фа $\sharp$ – до $\sharp$ – соль $\sharp$ – ре $\sharp$ – ля $\sharp$ – мі $\sharp$ – сі $\sharp$.

1) Щоб визначити знаки в $\sharp$ -ній мажорній гамі, потрібно від тоніки спуститися на півтону $\downarrow$, знайти VII ступінь і читати всі $\sharp$ -зи по-порядку до одержаного звука.

2) Щоб визначити гаму по ключовим $\sharp$ -зам, потрібно від останнього знака (VII ступеня) піднятися на півтону $\uparrow$. Це буде тоніка гами.

II. Останній $\flat$ міститься в мажорі на IV ступені:

сі $\flat$ – мі $\flat$ – ля $\flat$ – ре $\flat$ – соль $\flat$ – до $\flat$ – фа $\flat$.

1) Щоб визначити знаки в $\flat$ -ній мажорній гамі, потрібно до тоніки гами додати наступний за нею $\flat$ (IV ступінь) і читати всі $\flat$ -лі по-порядку до одержаного звука.

2) Щоб визначити гаму по ключовим $\flat$ -лям, потрібно відкинути останній $\flat$ (IV ступінь), а попередній $\flat$ – і буде тонікою гами.

К Л А С

1. Тритони в гармонічному мінорі.

a - moll (нат.) - (гарм.)   *(нат.) - (гарм.)*

$\frac{3b.4}{VI} \rightarrow \frac{M.6}{V}$ $\frac{3b.4}{IV^\#} \rightarrow \frac{B.6}{III}$ $\frac{3M.5}{II} \rightarrow \frac{B.3}{III}$ $\frac{3M.5}{VII^\#} \rightarrow \frac{M.3}{I}$

2. Характерні інтервали в гармонічному мінорі.

a - moll (гарм.)

$\frac{3b.2}{VI^\#} \rightarrow \frac{4.4}{V}$ $\frac{3M.7}{VII^\#} \rightarrow \frac{4.5}{I}$ $\frac{3M.4}{VII^\#} \rightarrow \frac{M.3}{I}$ $\frac{3b.5}{III^\#} \rightarrow \frac{B.6}{III}$

3. Зменшений тризвук – ЗМ.⁵₃

ЗМ.⁵₃ – будується на VII ступені в мажорі та на II і VII[#] – в гармонічному мінорі;

- інтервальний склад: $m3 + m3$;
- крайні звуки утворюють $zm.5$;
- розв'язується в тонічну терцію з подвоєнням нижнього звука:

C-dur

$\frac{3M.3}{VII} \rightarrow \frac{B.3}{I}$

a - moll (гарм.)

$\frac{3M.3}{VII^\#} \rightarrow \frac{B.3}{III}$ $\frac{3M.3}{VII^\#} \rightarrow \frac{M.3}{I}$

4. Збільшений тризвук – ЗБ.⁵₃

ЗБ.⁵₃ – будується на III ступені в гармонічному мінорі;

- інтервальний склад: $b3 + b3$;
- крайні звуки утворюють $zb.5$;
- розв'язується в t_6 :

a - moll (гарм.)

$\frac{3b.5}{III^\#} \rightarrow t_6$

5. **Обернення домінантсептакорду – D₇**

D₇ має три обернення:

1-е – квінтсептакорд – D₅⁶:

- будується на VII ступені в мажорі і на VII[#] – в мінорі (гарм.);
- цифрований склад 3 + 3 + 2;
- розв'язується в T₃⁵ з подвоєною тонікою (внизу).

2-е – терцквартакорд – D₃⁴:

- будується на II ступені (в мажорі та гарм. мінорі);
- цифрований склад 3 + 2 + 3;
- розв'язується в розгорнутий T₃⁵ (подвоєна тоніка вгорі і внизу).

3-є – секундакорд – D₂:

- будується на IV ступені (в мажорі та гарм. мінорі);
- цифрований склад 2 + 3 + 3;
- розв'язується в T₆ з подвоєною тонікою (вгорі).

The image shows two musical staves. The first staff is for C-dur and the second for a-moll (гарм.). Each staff contains four chords with their resolutions indicated below. The resolutions are: D₇ → T, D₅⁶ → T, D₃⁴ → T, and D₂ → T₆.

6. **Увідні септакорди – VII₇** – це септакорди VII ступеня (малий і зменшений).

Цифрований склад – 3+3+3.

mVII₇ – малий увідний септакорд:

- будується на VII ступені в натуральному мажорі;
- інтервальный склад: *м3* + *м3* + *в3*.

zmVII₇ – зменшений увідний септакорд:

- будується на VII[#] ступені в гармонічному мінорі;
- інтервальный склад: *м3* + *м3* + *м3*.

VII₇ – розв'язуються в T₃⁵ з подвоєною терцією (середнім звуком):

The image shows a musical staff for C-dur. It displays the m.VII₇ chord (F⁷) and its resolution to the tonic (T). The resolution is indicated as m.VII₇ → T.

The image shows a musical staff for a-moll (гарм.). It displays the zm.VII₇ chord (F⁷) and its resolution to the tonic (t). The resolution is indicated as zm.VII₇ → t.

7. Розв'язання зб.2:

$зб.2 = 1\frac{1}{2} \text{ тону}$ (=м.3)

h-moll (гарм.)

$зб.2 \text{ VI} \rightarrow \text{ч.4 V}$

Розв'язується в ч.4 на V ст. двостороннім розширенням інтервалу на півтону.

8. Розв'язання зм.7:

$зм.7 = 4\frac{1}{2} \text{ тону}$ (=в.6)

e-moll (гарм.)

$зм.7 \text{ VII} \rightarrow \text{ч.5 I}$

Щоб побудувати зм.7↑, усно будемо зб.2↓. Розв'язується в ч.5 на I ст. двостороннім звуженням інтервалу на півтону.

9. Розв'язання зм.4:

$зм.4 = 2 \text{ тону}$ (=в.3)

h-moll (гарм.)

$зм.4 \text{ VII} \rightarrow \text{м.3 I}$

Розв'язується в м.3 на I ст. одностороннім звуженням інтервалу на півтону.

10. Розв'язання зб.5:

$зб.5 = 4 \text{ тону}$ (=м.6)

d-moll (гарм.)

$зб.5 \text{ VII} \rightarrow \text{в.6 III}$

Розв'язується у в.6 на III ст. одностороннім розширенням інтервалу на півтону.

11. Розв'язання зб.⁵₃:

$зб.⁵_{3} = в.3 + в.3}$

e-moll (гарм.)

$зб.3 \text{ VII\#} \rightarrow \text{т6}$

- 1) Верхній звук (VII# ст.) рухається на м.2↑, в тоніку.
- 2) Інші два звуки – лишаються на місці.

12. Розв'язання зм.⁵₃

$Зм.⁵_{3} = м.3 + м.3}$

в 3 тональності:

$зм.3 \text{ VII} \rightarrow \text{в.3 I}$ $зм.3 \text{ II} \rightarrow \text{в.3 III}$ $зм.3 \text{ VII\#} \rightarrow \text{м.3 I}$

- 1) Розв'язуємо у в.3 на I (III) ст. в мажорі (VII) та паралельному мінорі (II) двостороннім звуженням на півтону.
- 2) Розв'язуємо в однойменному мінорі у м.3

13. Розв'язання ЗМ.5

в 3 тональності:

A-dur   fis-moll   a-moll (гарм)

ЗМ5 → В3
VII → I   ЗМ5 → В3
II → III   ЗМ5 → М3
VIII → I

Зм.5: 1). Розв'язуємо у **в.3 на I (III) ст.** в натуральному мажорі (VII) і паралельному мінорі (II) двостороннім звуженням інтервалу на півтону.

2). Розв'язуємо у **м.3 на I ст.** в одноіменному гармонічному мінорі (VII[#]).

14. Розв'язання Зб.4

в 3 тональності:

D-dur   h-moll   d-moll (гарм)

Зб4 → М6   Зб4 → М6   Зб4 → В6
IV → III   VI → V   IV^r → III

Зб.4: 1) Розв'язуємо в **м.6 на III (V) ст.** в натуральному мажорі (IV) і в паралельному мінорі (VI) двостороннім розширенням на півтону.

2). Розв'язуємо у **в.6. на III ст.** в гарм. мінорі (IV^r).

15. Розв'язання D⁶₅:

м.3 + м.3 + в.2

G-dur   g-moll (гарм)

D⁶₅ → Т   D⁶₅ → t

D⁶₅: 1) **Нижній звук** (VII ст.) рухається на м.2↑

в тоніку і подвоюється (*внизу*).

2) Будуємо від тоніки ↑ Т⁵₃:
в мажорі – маж⁵₃ (в.3+м.3)
в мінорі – мін⁵₃ (м.3+в.3)

16. Розв'язання D⁴₃:

м.3 + в.2 + в.3

E-dur   e-moll (гарм)

D⁴₃ → Т   D⁴₃ → t

D⁴₃: 1) **Верхній звук** (VII ст.) рухається на м.2↑

в тоніку і подвоюється (*вгорі* і *внизу*).

2) Будуємо на I ст. ↑ розгорнутий Т⁵₃:
в мажорі – в.3 + м.3;
в мінорі – м.3 + в.3.

17. Розв'язання D₂:

в.2 + в.3 + м.3

C-dur   c-moll (гарм)

D₂ → Т₆   D₂ → t₆

D₂: 1). **Третій звук** (VII ст.) рухається на м.2↑

в тоніку і подвоюється (*вгорі*).

2) Будуємо від I ступеня ↓ Т₆:
в мажорі – маж₆ ↓ (м.3 + ч.4)
в мінорі – мін₆ ↓ (в.3 + ч.4).

18. Розв'язання VII₇:

м.3+м.3+в.3

м.3+м.3+м.3

G-dur   g-moll (гарм)

мVII₇ → Т   змVII₇ → t

VII₇: 1) **Нижній звук** (VII ст.) рухається на м.2↑

в тоніку.

2) мVII₇ розв'язуємо в маж. ⁵₃ (в.3 + м.3) з подвоєнням середнього звука (терції).

3) Зм.VII₇ розв'язуємо в мін. ⁵₃ (м.3 + в.3) з подвоєнням середнього звука.

19.

Інтервальний склад акордів:

маж. ⁵ ₃	в.3 + м.3	D ₇	в.3 + м.3 + м.3
мін. ⁵ ₃	м.3 + в.3	D ⁶ ₅	м.3 + м.3 + в.2
маж.6	м.3 + ч.4	D ⁴ ₃	м.3 + в.2 + в.3
мін.6	в.3 + ч.4	D ₂	в.2 + в.3 + м.3
маж. ⁶ ₄	ч.4 + в.3	м.VII ₇	м.3 + м.3 + в.3
мін. ⁶ ₄	ч.4 + м.3	зм.VII ₇	м.3 + м.3 + м.3
зм. ⁵ ₃	м.3 + м.3	II ₇	м.3 + в.3 + м.3
зб. ⁵ ₃	в.3 + в.3	II ₆	м.3 + зб.4 (в мінорі)

20.

Таблиця акордів в тональності

I	T ₃ , S ⁶ ₄
II	D ⁶ ₄ , D ⁴ ₃ , зм. ⁵ ₃ , II ₇
III	T ₆ , зб. ⁵ ₃ (в гарм. мінорі)
IV	S ⁶ ₃ , D ₂ , II ₆
V	T ⁶ ₄ , D ⁵ ₃ , D ₇
VI	S ₆
VII	D ₆ , зм. ⁵ ₃ , D ⁶ ₅ , м.VII ₇ , зм.VII ₇

21. **Ладова альтерація** – це півтонове підвищення або пониження *нестійких* звуків. Альтерація загострює їх тяжіння у стійкі звуки.

В мажорі:

II ступінь – підвищується і понижується – $\flat$ II $\sharp$

IV ступінь – підвищується – IV $\sharp$

VI ступінь – понижується – VI $\flat$

VII ступінь – не альтерується

В мінорі:

II ступінь – понижується – II $\flat$

IV ступінь – підвищується і понижується – $\flat$ IV $\sharp$

VI ступінь – не альтерується

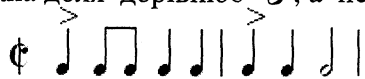
VII ступінь – підвищується – VII $\sharp$

Дезальтерація – півтоновий рух від альтерованих ступенів до діатонічних. Найчастіше дезальтерується IV $\sharp$ ступінь.

22. **Змінний розмір** – чергування тактів з різними розмірами.

Якщо розміри чергуються *регулярно* (у кожному такті), то це – *рівномірно-змінний розмір*. Тоді біля ключа виписують обидва розміри.

23. **Розмір (alla breve), $\text{C} \frac{2}{2}$**   – Дводольний розмір, де кожна доля дорівнює , а не .

24. **Розмір $\frac{3}{2}$**   – Тридольний розмір, де кожна доля дорівнює .
(Диригувати на $\frac{3}{4}$)

25. **Квінтове коло тональностей** – це зображення мажорних та мінорних тональностей у вигляді кола.

1) $\sharp$ – ні тональності будуються по ч.5 $\uparrow$

0   1 $\sharp$ 2 $\sharp$ 3 $\sharp$ 4 $\sharp$ 5 $\sharp$ 6 $\sharp$ 7 $\sharp$

До – Соль – Ре – Ля – Мі – Сі – Фа $\sharp$ – До $\sharp$

2) $\flat$ – ні тональності будуються по ч.5 $\downarrow$:

0   1 $\flat$ 2 $\flat$ 3 $\flat$ 4 $\flat$ 5 $\flat$ 6 $\flat$ 7 $\flat$

До – Фа – Сі $\flat$ – Мі $\flat$ – Ля $\flat$ – Ре $\flat$ – Соль $\flat$ – До $\flat$

26. **Енгармонізм** – звуки, однакові за звучанням, але різні за назвою та записом.

Наприклад: $сi = до \flat = ля \times$

зб.2 (фа-соль $\sharp$) = м.3 (фа-ля $\flat$)

Соль $\flat$ мажор = Фа $\sharp$ мажор

27. **Органний пункт** – багаторазове повторення басового звука. (“педаль”)

Повторення в басу **T** називається **тонічний** органний пункт *T.O.P.*

D – **домінантовий** органний пункт – *D.O.P.*

28. **Фігурація** – мелодичний рух голосів, при якому вводиться багато допоміжних і прохідних звуків (діатонічних і хроматичних).

29. **Фактура** – використання акордів у різному ритмі та викладі.

Типи фактур:

1) акордова;

2) гомофонно-гармонічна (мелодія з акомпанементом);

3) поліфонічна.

6 К Л А С

1. **Гармонічний мажор** – мажор, в якому *понижується* VI ступінь (VI^b)

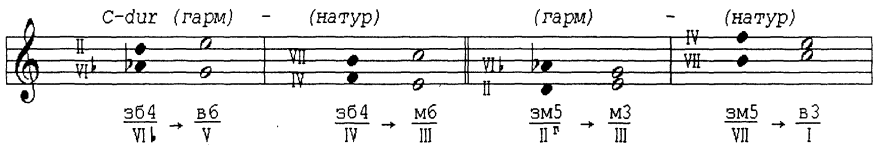
Будова:

[тон – тон – ½ тон] – [тон] – [½ тон – 1 ½ т. – ½ тон]
 мажорний + гармонічний

2. **Тритони в гармонічному мажорі**

Зб.4 - на VI^b та IV

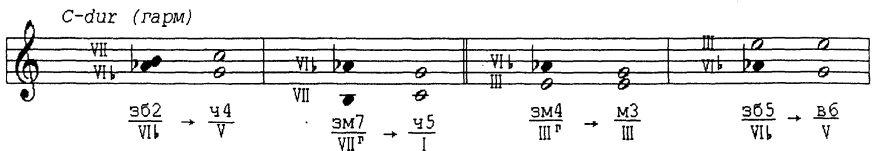
Зм.5 - на II^b та VII

3. **Характерні інтервали в гармонічному мажорі**

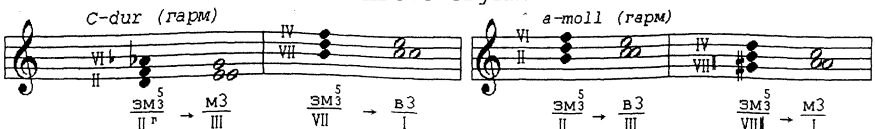
Зб. 2 - на VI^b
 Зм. 7 - на VII

Зм. 4 - на III
 Зб. 5 - на VI^b

4. **Зменшений тризвук – зм.⁵₃**

Зм.⁵₃ – будується в *гармонічному мінорі* на II та VII[#] ступенях;
 – в *гармонічному мажорі* на II^r та VII ступенях;
 – інтервальний склад *м.3+м.3*;
 – розв'язується в *тонічну терцію* або терцію на III ст.
 з подвоєнням нижнього звука:

5. Збільшений тризвук – зб.⁵₃

Зб.⁵₃ – будується в гармонічному мінорі на III ступені і розв'язується в t_6 ;

– гармонічному мажорі – на VI^b ступені і розв'язується в T_6^4 ;

– інтервальный склад **в.3+в.3**:

6. Увідні септакорди – VII₇

mVII₇ – малий увідний септакорд:

- будується тільки в натуральному мажорі;
- інтервальный склад **м.3+м.3+в.3**;

zm.VII₇ – зменшений увідний септакорд:

- будується в гармонічних видах мажору та мінору;
- інтервальный склад **м.3+м.3+м.3**.

Увідні септакорди розв'язуються в T_3^5 (t_3^5) з подвоєною терцією:

7. Септакорд II ступеня - II₇ - малий мінорний септакорд

II₇ – будується на II ступені (3+3+3); розв'язується через D_4^3 в розгорнутий T_3^5 або в T_6 з подвоєною терцією:

8. Секстакорд II ступеня - II₆

II₆ – перше обернення тризвуку II ступеня;

- будується на V ступені (3+4);
- інтервальный склад в гармонічному мажорі та мінорі **м.3+зб.4**;
- розв'язується в T_6 (або через D_2 в T_6):

9. Увага! Якщо VI^b або $VII^\sharp$ ступінь біла клавіша, то необхідно ставити $\sharp$.

10. Розв'язання зб. 2:

e-moll (гарм)   *A*-dur (гарм)

$\frac{362}{VI} \rightarrow \frac{44}{V}$ $\frac{362}{VII} \rightarrow \frac{44}{V}$

$зб.2 = 1\frac{1}{2}$ тону (= м.3)

Розв'язується в гармонічних видах мажору та мінору в ч.4 на V ст. двостороннім розширенням інтервалу на півтону

11. Розв'язання зм.7:

f-moll (гарм)   *F*-dur (гарм)

$\frac{3m7}{VII} \rightarrow \frac{45}{I}$ $\frac{3m7}{VII} \rightarrow \frac{45}{I}$

$зм.7 = 4\frac{1}{2}$ тону (= в.6)

Розв'язується в гармонічних видах мажору та мінору в ч.5 на I ст. двостороннім звуженням інтервалу на півтону.

12. Розв'язання зм.4:

e-moll (гарм)   *H*-dur (гарм)

$\frac{3m4}{VII} \rightarrow \frac{m3}{I}$ $\frac{3m4}{III} \rightarrow \frac{m3}{III}$

$зм.4 = 2$ тони (= в.3)

1) В гарм. мінорі розв'язується в м.3 на I ст. одностороннім звуженням інтервалу на півтону (III ст. – на місці).

2) В гарм. мажорі розв'язується в м.3 на III ст. одностороннім звуженням інтервалу на півтону (Т – знаходиться на в.3 ↓ від III ступеня).

13. Розв'язання зб.5:

d-moll (гарм)   *A*-dur (гарм)

$\frac{365}{III} \rightarrow \frac{B6}{III}$ $\frac{365}{VI} \rightarrow \frac{B6}{V}$

$Зб.5 = 4$ тони (= м.6)

1) В гарм. мінорі розв'язується у в.6 на III ст. одностороннім розширенням інтервалу на півтону (III ст. – на місці).

2) В гарм. мажорі розв'язується у в.6 на V ст. одностороннім розширенням інтервалу на півтону (Т – знаходиться на в.3 ↓ від III ступеня).

14. Розв'язання зб. 3:

f-moll (гарм)   *C*-dur (гарм)

$\frac{363}{III} \rightarrow t_6$ $\frac{363}{VI} \rightarrow T_4^6$

$Зб. 3 = в.3 + в.3$

1) В гарм. мінорі *верхній* звук ($VII^\sharp$ ст.) рухається на м.2↑, в *тоніку* (два *нижніх* звуки – на місці).

2) В гарм. мажорі нижній звук (VI^b ст.) рухається на м.2 ↓ – у V ст. *Тоніка* – середній звук в T_4^6 (два *верхніх* звуки – на місці).

15. **Розв'язання зм.5**

в 4 тональності:

G-dur e-moll g-moll (гарм) E-dur (гарм)

$\text{VII} \rightarrow \text{I}$ $\text{II} \rightarrow \text{III}$ $\text{VII}^{\#} \rightarrow \text{I}$ $\text{II}^{\#} \rightarrow \text{III}$

Зм.5: 1). Розв'язується у в.3 на I (III)ст. в натуральному мажорі і паралельному

мінорі двостороннім звуженням інтервалу на півтону

2). В гарм. мінорі (на VII[#]ст.) – в м.3 на I ст.

(одноіменна натуральному мажору).

3). В гарм. мажорі (на II ст.) – в м.3 на III ст. (одноіменна натуральному мінору).

16. **Розв'язання зб.4**

в 4 тональності:

D-dur d-moll d-moll (гарм) B-dur (гарм)

$\text{IV} \rightarrow \text{III}$ $\text{VI} \rightarrow \text{V}$ $\text{IV}^{\#} \rightarrow \text{III}$ $\text{VII} \rightarrow \text{V}$

Зб.4: 1). Розв'язується в м.6 на III (V)ст. в натуральному мажорі і паралельному

мінорі двостороннім розширенням інтервалу на півтону.

2). В гарм. мінорі (на IV^r ст.) – у в.6 на III ст. (одноіменна натуральному мажору).

3). В гарм. мажорі (на VI^bст.) – у в.6 на V ст. (одноіменна натуральному мінору).

17. **Розв'язання зм. 5₃**

в 4 тональності:

f-dur d-moll f-moll (r.) D-dur (r.)

$\text{VII} \rightarrow \text{I}$ $\text{II} \rightarrow \text{III}$ $\text{VII}^{\#} \rightarrow \text{I}$ $\text{II}^{\#} \rightarrow \text{III}$

Зм. 5₃: 1). Розв'язується у в.3 на I (III)ст. в натуральних видах мажору та мінору

двостороннім звуженням крайніх звуків акорду на півтону.

2). В гарм. мінорі (на VII[#]ст.) – в м.3 на Iст.

(одноіменна натуральному мажору). 3). В гарм. мажорі (на IIст.) – в м.3 на IIIст. (одноіменна натуральному мінору).

18. **Розв'язання VII₇**

G-dur G-dur (гарм) g-moll (гарм)

$\text{mVII}_7 \rightarrow \text{T}$ $\text{mVII}_7 \rightarrow \text{T}$ $\text{mVII}_7 \rightarrow \text{t}$

1). mVII₇ розв'язується виключно в натуральному мажорі в T₃⁵ (в.3 + м.3).

2). Зм. VII₇ розв'язується в гармонічних видах мажору та мінору двостороннім звуженням крайніх звуків на півтону

В мажорі (г.) – в T₃⁵ (в.3 + м.3)

В мінорі (г.) – в t₃⁵ (м.3 + в.3)

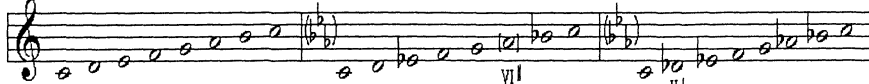
23. **Натуральні семиступеневі лади**

1. *Іонійський* – співпадає з натуральним мажором.
2. *Дорійський* – мінор із VI підвищеним ступенем.
3. *Фрігійський* – мінор із II пониженим ступенем.
4. *Лідійський* – мажор із IV підвищеним ступенем.
5. *Міксолідійський* – мажор із VII пониженим ступенем.
6. *Еолійський* – співпадає з натуральним мінором.
7. *Локрійський* – мінор із II та V пониженим ступенем.

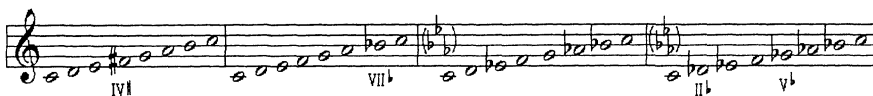
1. Іонійський мажор

2. Дорійський мінор

3. Фрігійський мінор

4. Лідійський мажор 5. Міксолідійський мажор 6. Еолійський мінор 7. Локрійський мінор.

Увага! 1. Не забувай ставити ключові знаки.

2. Не можна ставити в ладах ♯.

24. **Розв'язання трізвуків S і D.**

G - dur   D - dur   C - dur   c - moll (гарм)

T (I)   S → T₆   D → T₄   D# → t₄

1). T – нижній звук 2). T – верхній звук 3). VII ст. – на м. 2↑, (тоніка – в середині).

25. **Розв'язання секстакордів (S₆, D₆).**

Es - dur   B - dur   As - dur   as - moll (гарм)

T₆   S₆ → T₄   D₆ → T   D₆ → t

1). T – верхній звук 2). T – середній звук 3). VII ст. – на м. 2↑, (тоніка – вгору).

26. **Розв'язання квартсекстакордів (S₆₄, D₆₄).**

C-dur   G-dur   F-dur   f-moll (гарм)

T₄   S₄ → T   D₄ → T₆   D₄ → t₆

1). T – середній звук 2) T – нижній звук 3). VII ступінь – на м. 2↑ (тоніка – вгори).

27. Кадансовий квартсекстакорд – K^6_4

Каданс – мелодичний або гармонічний зворот, який закінчує музичний твір або його частину.

K^6_4 – *кадансовий квартсекстакорд* – тонічний квартсекстакорд (T^6_4), розташований на сильній долі в заключній каденції.

Він обов'язково переходить в Д або D_7 :

C-dur

T T₆ T₄ S S₆ S₇ K₆₄ D₇ T

28. Перерваний каданс

Перерваний кадансовий зворот – розв'язання D_7 в тризвук VI ступеня замість Т. При цьому у VI^5_3 подвоюється терцієвий тон – тоніка тональності.

C-dur

$D_7 - VI$

a-moll (гарм.)

$D_7 - VI$

Недостатня стійкість VI^5_3 вимагає подальшого руху до заключної тоніки:

$$K^6_4 - D_7 \rightarrow VI \quad S_6 \quad K^6_4 - D_7 \rightarrow T$$

Тема 1. МУЗИЧНИЙ ЗВУК.

Звук – це фізичне явище, викликане коливаннями пружного тіла. Вони утворюють звукові хвилі, що розповсюджуються у навколишньому середовищі, потім сприймаються людським вухом і усвідомлюються як відчуття звуку.

Звук має частоту коливань, що визначається в *герцах* (Гц). Людське вухо сприймає звуки з частотою від 20 до 4000 коливань в секунду.

Музичний звук має чотири властивості: *висоту, тривалість, гучність і тембр*.

1. **Висота** – найголовніша характеристика звуку. Вона залежить від *частоти коливань* звукової хвилі. Чим частота коливань більша, тим звук вищий, чим менша, тим звук нижчий.

В музиці використовуються не всі звуки, які ми чуємо. Вони дуже різноманітні і поділяються на дві групи:

1). Звуки, що не мають точної, стабільної висоти (*шуми, гуркіт, гудки, дзвони, свист*). Вони вживаються в музиці як допоміжний засіб виразності.

2). *Музичні звуки* – це звуки, що мають точну висоту; вони є основою музичного мистецтва. Висота музичних звуків записується нотами, складами та літерами.

За висотою звуки поділяються на *три регістри*: верхній, середній, низький.

2. **Тривалість** – час коливань пружного тіла. Щоб звук тривав певний час, його потрібно безперервно підтримувати. Не всі інструменти можуть видобувати звуки якої-завгодно тривалості. Це під силу лише органу та електроінструментам (майже у всіх інструментів звук згасає досить швидко). Тривалості, як і висота звуку, записуються нотами. Перерви у звучанні називаються *паузами*, які мають свої позначення.

3. **Гучність** звуку залежить від *амплітуди коливань* (розмаху). Чим більша амплітуда коливань, тим звук голосніший, і навпаки.

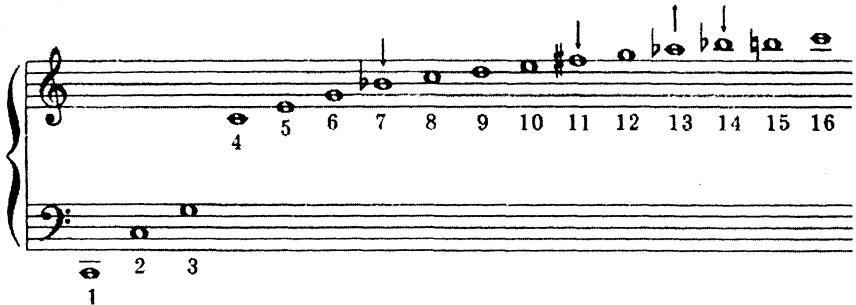
Варіанти гучності звуку в музиці називають **динамічними відтінками**. Вони позначаються літерами, словами, різними знаками.

4. **Тембр** – це забарвлення звуку. Для нього є дуже важливою *форма звукової хвилі*. Вона різноманітна і складна: одночасно з

основною хвилею, яка утворюється коливаннями всього пружного тіла, виникають додаткові, що йдуть від коливань його частин. Основна хвиля утворює *основний тон*, який ми чуємо, тому що його звук найсильніший. Додаткові хвилі утворюють *призвуки*, які звучать дуже тихо.

Призвуки називаються *обертонами*, тобто тонами, що звучать вище основного тону. Ще їх називають *натуральними тонами*. Розташовані за висотою, вони утворюють обертоновий або натуральний звукоряд:

Різний тембр музичних інструментів залежить від їх конструкції, форми і величини; від матеріалу, з якого зроблено інструмент; від способу звуковидобування; від майстерності виконавця. Тембр індивідуалізує висоту звука, його гучність. Він здатний передати і рух думки, і найменші відтінки настрою.

Тема 2. МУЗИЧНА СИСТЕМА. МУЗИЧНИЙ СТРІЙ.

Музична система – це об'єднання звуків певної висоти та співвідношень, що характерні для даної музичної культури. Основою музичної системи служить натуральний звукоряд.

Музичний звукоряд (див. 1-ий клас).

Загальний обсяг звуків від найнижчого до найвищого називається *діапазоном*. Повний діапазон музичної системи мають лише орган та фортепіано. Всі інші інструменти, а також людські голоси, мають обмежений діапазон.

Окремі частини звукоряду відрізняються між собою не тільки висотою, а й тембром. Відносно великі частини музичного діапазону, звуки якого близькі за висотою та тембром,

називаються **регiстрами**. Весь музичний діапазон можна поділити на *три регистри*: низький, середній, високий.

Низький: субконтроктава, контроктава, велика октава.

Середній: мала , перша і частково друга октава.

Високий: третя, четверта та п'ята октави.

Звукоряд. Октави.

Послідовне розташування звуків музичної системи за висотою у висхідному або низхідному порядку називається **звукорядом**. Кожен звук звукоряду є його **ступенем**. **Сім** ступенів музичної системи називають **основними** або **діатонічними**. Вони мають свою **літеру** (c, d, e ,f, g, a, h) та **складову** (до, ре, мі, фа, соль, ля, сі) назви. Латинські літери почали вживатися з VI століття, коли основний звукоряд починався не з *до*, а з *ля* (A, B, C, D, E, F, G).

Складову назву ступені отримали від аретинських складів ut, re, mi, fa, sol, la – початкових складів середньовічного католицького гімну на честь покровителя співаків св. Іоанна. Пізніше впровадили VII ступінь (звук *сі*), який отримав літеру H.

В XVII ст. склад ut був замінений на *до*. Сім складових назв закріпилися як назви білих клавiш на фортепіано та органі.

Кожному з семи ступенів на певній відстані відповідають звуки, з якими він зливається найбільш повно. Таким звуком є восьмий вгору або вниз від даного. Ці звуки мають одну назву і поділяють звукоряд на відрізки – **октави**. Початком кожної октави вважається звук *до*.

Запис звуків основних ступенів.

Сучасна музична система має **дев'ять** неповних октав. Для їх запису використовують ноти, склади і літери. Октава, звуки якої записують **малими** літерами та складами, називається **малою**. Вище від неї розташовуються **перша, друга, третя, четверта та п'ята** неповна октави. Їх звуки записуються теж **малими** літерами, до яких угорі додається цифра порядкового номеру октави (або відповідна кількість рисок).

Великою називається октава, що розташовується нижче малої. Її звуки записують **великими** літерами і складами. Нижче великої октави розташовані **контроктава** та **субконтроктава**. Звуки цих октав записуються великими літерами та складами, до яких внизу

додається цифра 1 або 2 (або відповідна кількість рисок). Наприклад: A₂ (A), C₁ (C₁), C, c, c¹, (c⁻), c² (c⁻) і т.д.

Знаки альтерації.

З розвитком музичного мистецтва діатонічний звукоряд змінювався, збагачуючись півтонами. Нові звуки, що утворилися, не мали самостійних назв, а вважалися варіантами основних ступенів. Для їх запису почали використовувати *знаки альтерації*, які додавали до позначень основних ступенів.

Знак # (дієз) означає підвищення звука на півтону, а b (бемоль) – пониження на півтону. При підвищенні на тон вживається знак „ (дубль-дієз), а при пониженні на тон – bb (дубль-бемоль). При скасуванні знаків альтерації виставляється ♮ (бекар). Всі знаки потрібно писати перед нотами.

При літерному запису звуків знаки альтерації замінюються складовими закінченнями: is замість #, isis замість „, es заміняє b, а eses – bb.

Виняток становлять звуки *ляb*, що пишеться *as* (а не aes) та *міb*, що пишеться *es* (а не ees). Літерне позначення звука *сіb* має два варіанти: *b* та *hes*. Звук *сіbb* записується як *bes* та *heses*.

Похідні ступені.

Ступені, що виникли внаслідок підвищення або пониження основних ступенів, називаються *похідними*. Свої назви чорні клавіші отримали від поруч розташованих білих. Якщо чорна клавіша праворуч білої, то вона має назву *дієз*, а якщо чорна клавіша ліворуч, то вона має назву *бемоль*.

Білим хроматизмом називається півтонова відстань між білими клавішами. Це *сі-дієз*, *мі-дієз*, *до-бемоль* і *фа-бемоль*.

У сучасній музичній системі всі звуки рівноправні і розташовані за рівновеликими півтонами. В октаві 12 звуків у півтоновому співвідношенні.

Музичний стрій – це абсолютна висота звуків музичної системи та їх інтервальне співвідношення.

Для інструментів з фіксованим звукорядом використовують у сучасній музиці *рівномірно-темперований стрій*. У межах октави він містить 12 рівновеликих півтонів.

Звуки, які збігаються за висотою, але мають різні назви та позначення, називаються *енгармонічними*. Завдяки енгармонізму звуків вдалося значно спростити виготовлення та настроювання інструментів з фіксованою висотою.

Кожен музичний звук має *три* різних варіанти запису, тобто дві енгармонічних заміни. (наприклад,: До = $сi\sharp$ = $pebb$ і т.д.).

Виняток: *соль* $\sharp$ = ля b .

Висотним орієнтиром сучасної музичної системи стала нота ля першої октави. Її висота – 440 Гц. При настроюванні користуються *камертоном*. Його винайшов в 1711 році Джон Шор. Камертон має форму металевої вилки, що ніколи не змінює своєї висоти.

Тема 3.

ІНТЕРВАЛИ.

Музичний інтервал – це сполучення двох музичних звуків.

Нижній звук є *основою* інтервалу, верхній – його *вершиною*.

Прості інтервали – це інтервали в межах октави. Вони визначаються двома величинами: ступеневою і тоною.

Ступенева величина – визначає *кількість ступенів* між основою та вершиною інтервалу. Вона позначається словами (прима, секунда, терція і т.д.) і цифрами (1, 2, 3 і т.д.). Від ступеневої величини залежить назва інтервалу. Основних інтервалів вісім.

Тонава величина – визначає *кількість тонів та півтонів* між основою та вершиною інтервалу. Вона визначається за допомогою прикметників: чистий, великий, малий, збільшений, зменшений.

Складені інтервали – це інтервали, що виходять за межі однієї октави. Вони складаються з чистої октави та простого інтервалу. Основа та вершина складених інтервалів завжди знаходяться в різних октавах. Складені інтервали широко використовуються в інструментальній, оркестровій та хоровій музиці – створюють об'ємність та масштабність звучання.

Назви складених інтервалів:

9 – нона

секунда через октаву

10 – децима

терція через октаву

11 – ундецима

кварта через октаву

12 – дуодецима

квінта через октаву

13 – терцедецима
14 – квартедецима
15 – квіндецима

секста через октаву
септима через октаву
октава через октаву

Складені інтервали, як і прості, можуть бути чистими, малими, великими, зменшеними та збільшеними.

Виклад інтервалів буває гармонічним і мелодичним.

Звуки, що йдуть послідовно один за одним, складають *мелодичний* інтервал. Вони бувають *висхідними* і *низхідними* і утворюють *звукову горизонталь* музики. Висхідні інтервали несуть у собі активність, енергію, динаміку, а низхідні—спад напруги, заспокоєння.

Звуки, що звучать одночасно, утворюють *гармонічний* інтервал. Він утворює *звукову вертикаль* музики. Звуки гармонічних інтервалів із штилями записуються один над одним (крім прими і секунди).

Якщо звуки гармонічного інтервалу звучать узгоджено, зливаються, доповнюють один одного, то такий інтервал називається **консонансом**. Консонанси поділяються на дві групи: досконалі і недосконалі.

Досконалі консонанси: чисті прима, октава, квінта і кварта.

Недосконалі консонанси: малі і великі терції і сексти. Вони звучать більш насичено, ладово визначено.

Інтервали, звуки яких не зливаються, називаються **дисонансами**. До них належать великі і малі секунди, септими і тритони.

У стародавній музиці дисонанси використовувались обмежено. Наприклад, тритон через своє різке звучання був визнаний „диявольським” і в церковній музиці тривалий час був заборонений. У творчості багатьох композиторів ХХ ст. дисонанси використовуються без обмежень

Тема 4. ДІАТОНІЧНІ ТА ХРОМАТИЧНІ ІНТЕРВАЛИ.

Діатонічні інтервали утворилися між основними (*діатонічними*) ступенями у звукоряді.

До них належать всі чисті інтервали, великі та малі секунди, терції, сексти, септими, тритони (всього 14 інтервалів).

Завдяки рівномірно-темперованому строю виникають енгармонічні інтервали, які отримали назву *хроматичних*.

При однаковій ступеневій величині всі інтервали можуть мати більшу або меншу тонову величину.

Інтервали, на *півтону* більші від чистих або великих, називаються *збільшеними*. Їх отримують за рахунок підвищення вершини (верхнього звука) або пониження основи (нижнього звука) на півтону.

Інтервали, більші від чистих або великих на *тон*, називаються *двічі збільшеними*.

Інтервали, на *півтону* менші від чистих і малих, називаються *зменшеними*. Їх отримують за рахунок пониження вершини або підвищення основи інтервалу на півтону. Лише чиста прима не може бути зменшена.

Інтервали, що на *тон* менші від чистих і малих, називаються *двічі зменшеними*.

Всі збільшені та зменшені інтервали, крім тритонів, двічі збільшені та двічі зменшені належать до *хроматичних*.

Обернення інтервалів – це перенесення нижнього звука на октаву вгору, або верхнього – на октаву вниз. Новий інтервал разом з початковим складають чисту октаву (ч.8) і утворюють пару взаємообернених інтервалів. Сума числових позначень кожної пари дорівнює *дев'ять*, а сума тонів – *шість*. Великі інтервали стають малими (і навпаки); збільшені – зменшеними (і навпаки). Чисті інтервали утворюють чисті, тритони – тритони, хоч з іншими якостями.

Енгармонізм інтервалів. В його основі лежить енгармонізм звуків. *Енгармонічними* називаються інтервали, що мають однакове звучання, тобто однакову тонову величину, але різну назву і запис.

Якщо енгармонічні інтервали мають *однакову кількість ступенів* і відрізняються лише записом, то такий енгармонізм називається *пасивним* (фа – ля^b = мі[#] – соль[#]), тобто *м.3=м.3*. Пасивним енгармонізмом користуються для спрощення запису нот.

Якщо енгармонічні інтервали мають *різну кількість ступенів*, то такий енгармонізм називається *активним* (фа – ля^b = фа – соль[#]), тобто *м.3=зб.2*. Найчастіше активний енгармонізм виникає при модуляції (переході в іншу тональність).

Увага! Енгармонічні інтервали звучать однаково лише на інструментах з фіксованою висотою звука (ф-но).

Найбільш поширеними активними енгармонізмами є:
зб.4 = зм.5, зб.2 = м.3, зм.7 = в.6, зб.5 = м.6, зм.4 = в.3.

Тема 5. АКОРДИ. ТРИЗВУКИ.

Акорд – це співзвуччя з трьох або більше звуків.

Найпоширенішими в музиці є *акорди терцієвої будови*. У таких акордах кожен звук утворює або може утворювати при переміщеннях *терцію* з сусідніми звуками.

Нижній звук акорду є основним тоном або примною (1). Всі інші звуки є *акордовими тонами* і позначаються так: терція (3), квінта (5), септима (7), нона (9), ундецима (11).

Кількість звуків в акорді визначає *тип* акорду.

1. Акорд з трьох звуків, розташованих по терціях, де крайні звуки утворюють *квінту*, називається *тризвуком*.
2. Акорд з чотирьох звуків, розташованих по терціях, де крайні звуки утворюють *септиму*, називається *септакордом*.
3. Акорд з п'яти звуків, розташованих по терціях, де крайні звуки утворюють *нону*, називається *нонакордом*.

Тризвуки – це акорди з трьох звуків. Тризвук має цифрове позначення – $^5_3$, яке походить від інтервалів, що утворюються між примною та верхніми звуками. Існує *чотири різновиди* тризвуків.

1. Мажорний тризвук. Його інтервальне будова – в.3 + м.3. Крайні звуки акорду утворюють чисту квінту (ч.5). Тризвук має позначення маж. $^5_3$, (або в. $^5_3$, dur $^5_3$).

2. **Міжорний тризвук** – складається з м.3 + в.3. Крайні звуки утворюють чисту квінту (ч.5). Він має позначення: мін.⁵₃ (або м.⁵₃, moll⁵₃).

3. **Зменшений тризвук** – складається з м.3 + м.3. Крайні звуки утворюють зменшену квінту (зм.5). Позначається – зм.⁵₃. Розв'язується в тонічну терцію з подвоєним нижнім звуком. Будується: в натуральному мажорі – на VII ст. і в паралельному мінорі – на II ст., розв'язується у в.3 на I ст. (в мажорі) та у в.3 на III ст. (в мінорі); в гарм. мінорі – на VII[♯] ст. і розв'язується в м.3 на I ст.; в гарм. мажорі – на II ст. і розв'язується в м.3 на III ст.

4. **Збільшений тризвук** – складається з в.3 + в.3. Крайні звуки утворюють збільшену квінту (зб.5). Позначається – зб.⁵₃. Будується: в гармонічному мінорі на III ст. і розв'язується в т₆ (тоніка – вгорі); в гармонічному мажорі – на VI^b ст. і розв'язується в Т⁶₄ (тоніка – в середині).

Обернення тризвуків.

Кожен тризвук має два обернення:

Перше обернення називається **секстакорд**. Він складається із терції і квати (3+4). Нижнім звуком секстакорду завжди є *терція* тризвуку. Крайні звуки утворюють *сексту*.

Маж.6 або в.⁶₃ = м.3 + ч.4. Крайні звуки утворюють м.б.

Мін.6 або м.⁶₃ = в.3 + ч.4. в.б.

Зм.⁶₃ (зменшений секстакорд) = м.3 + зб.4 в.б.

Зб.⁶₃ (збільшений секстакорд) = в.3 + зм.4 м.б.

Друге обернення називається **квартсекстакорд**. Він складається із квати і терції (4 + 3), де нижній звук – *квінта* тризвуку.

Маж.6₄ або в.⁶₄ = ч.4 + в.3. Крайні звуки утворюють в.б.

Мін.6₄ або м.⁶₄ = ч.4 + м.3. Крайні звуки утворюють м.б.

Зм.⁶₄ (зменшений квартсекстакорд) = зб.4 + м.3. в.б.

Зб.⁶₄ (збільшений квартсекстакорд) = зм.4 + в.3 м.б.

Ознакою обернень зменшеного тризвуку (зм.⁵₃) є збільшена кварта, а збільшеного (зб.⁵₃) – зменшена кварта.

Мажорні і мінорні тризвуки та їх обернення є консонансами, збільшені та зменшені – дисонансами.

Збільшений тризвук та його обернення звучать однаково, тобто є енгармонічними (завдяки енгармонізму в.3 та зм.4).

Тема 6. СЕПТАКОРДИ.

Септакордами називають акорди з чотирьох звуків, які розташовані по терціях. Крайні звуки утворюють *септиму*.

Назва септакорду залежить від септими, що утворюється крайніми звуками акорду та різновиду тризвуку, що лежить в їх основі. *Чотири* септакорди мають малу септиму, *три* – велику і *один* – зменшену.

Види септакордів:

1. *Малий мажорний септакорд* – крайні звуки утворюють м.7, а в основі – маж.⁵₃. (це – Д7).
2. *Малий мінорний септакорд* - м.7 і мін.⁵₃. (П7).
3. *Малий зменшений септакорд* - м.7 і зм.⁵₃ (м. VII₇, П7^Г).
4. *Малий збільшений септакорд* - м.7 і зб.⁵₃
5. *Великий мажорний септакорд* - в.7 і маж.⁵₃ (Т7, S7).
6. *Великий мінорний септакорд* - в.7 і мін.⁵₃ (t7).
7. *Великий збільшений септакорд* - в.7 і зб.⁵₃.
8. *Зменшений септакорд* - зм.7 і зм.⁵₃ (зм. VII₇).

В натуральних видах мажору та мінору можна побудувати *чотири* різних видів септакордів; в гармонічних видах – *сім* різних видів септакордів.

Найбільше поширення у музиці отримав *зменшений септакорд* (зм.7-ак.). Його називали „водяним акордом” або „акордом сліз”, печалі і розпачу.

Обернення септакордів.

Септакорди мають три обернення:
квінтсектакорд – ⁶₅, *терцквартакорд* – ⁴₃, *секундакорд* – 2.
Цифрове позначення обернень відображає відстань між нижнім звуком та септимою і прямою акорду. Показником обернень септакорду є *секунда*.

Нижнім звуком першого обернення є *терція* септакорду (секунда вгорі), другого обернення – *квінта* септакорду (секунда в середині), третього обернення – *септима* акорду (секунда внизу).

В оберненнях малих септакордів – секунда велика, у великих септакордів – мала, а у зменшеного – секунда збільшена. Завдяки енгармонізму м.3 і зб.2 всі обернення зм.VII₇ енгармонічні. Внаслідок цього у музичній системі можна побудувати лише три зменшених септакорди. Всі решта будуть енгармонічні їх оберненням:

1) *e-g-b-des*, 2) *f-as-c-es-eses*, 3) *fis-a-c-es*.

Тема 7. НОТНЕ ПИСЬМО.

Основними елементами нотного письма є ноти, паузи, нотний стан і ключі.

Нотним письмом називається система графічних знаків для запису музики.

Нота – знак для запису музики. Вона позначає висоту і тривалість звука.

Нота записується у вигляді овалу із штилем (♩) або без нього (○). Штилі з'єднуються горизонтальними лініями – ребрами (або в'язками). Окремі ноти пишуться із хвостиками: ♪.

Ноти, записані без нотного стану, вказують лише на тривалість. Найдовша тривалість – ціла нота – ○. Ноти меншої тривалості – половинні, четвертні, восьмі, шістнадцяті і т.д., утворюються від дроблення цілої тривалості на дві, чотири, вісім і т.д. частин. Поділ кожної тривалості на два, називається *основним* або *бінарним* (подвійним). Сумарна тривалість групи із коротких тривалостей найчастіше дорівнює одній ♪ (або ♪ з крапкою, інколи ♪).

Пауза – перерва у звучанні; їх тривалості дорівнюють тривалостям звуків. Кожна нота має свою відповідну паузу. Паузи можуть подовжуватися крапками, ферматами, але не зв'язуватися лігами. Пауза на цілий такт – завжди ціла, не залежно від розміру такту (*див. 1-ий клас*).

Генеральна пауза – це пауза у всіх голосах. Вона відділяє один від одного відносно великі частини твору.

Нотний стан (*нотоносець*)- п'ять паралельних горизонтальних ліній для запису нот та інших знаків нотації. Ноти записуються на лініях та між ними. Щоб записати всі звуки музичної системи, п'яти ліній нотного стану не досить. Тому, крім

основних, використовують *додаткові лінії* (не більше п'яти як знизу, так і зверху нотоносця).

Нота визначає висоту звука лише тоді, коли на одній з ліній виставлено ключ.

Ключ – знак, що закріплює за нотою звук певної висоти, від якого ведеться відлік всіх інших звуків. Сучасна нотація користується ключами *Соль, Фа і До*.

В середині XV – XVI ст., в період розквіту багатоголосної вокально-хорової музики, використовувались переважно ключі *До*, тому що вони вказували на ноту *до* першої октави. Свої назви ключі отримали від назв голосів, для запису яких вживалися. В сучасній музиці у вжитку залишилися лише *альтовий* (пишеться на 3-ій лінії) і *теноровий* (на 4-ій лінії) ключі *До*. В альтовому ключі записують партію смичкового альту, в теноровому – високі реєстри віолончелі, тромбона, фагота.

Ключ Соль. В XVI ст. з розквітом скрипкової музики великого розповсюдження набуває скрипковий ключ „*соль*”. Він записується на другій лінії і відповідає звуку *соль* першої октави.

Ключ Фа. Для запису партії басу використовується *басовий* ключ *Фа*. Він записується на четвертій лінії і відповідає звуку *фа* малої октави.

Скрипковий і басовий ключі дають змогу записати весь звукоряд музичної системи на двох нотних станах. Центром цього звукоряду є *до* першої октави. Обидва нотних стани поєднуються *аколадю* – вертикальною рисою або фігурною скобою, що поєднує два нотних стани.

Партитура – форма запису багатоголосної музики, в якій партії інструментів та голосів зведені на один лист. Вони бувають ансамблеві, хорові та оркестрові.

У партитурі всі партії об'єднані початковою тактовою рисою. У відповідності з реєстрами музичних інструментів вживаються скрипковий, басовий, теноровий та басовий ключі.

Тема 8.

ТЕМП. ДИНАМІКА.

Темп – це швидкість виконання музичного твору. Темп зумовлюється змістом, характером та жанром музики.

З XVII століття для позначення темпу використовуються *італійські* терміни. Постійні темпи поділяються на *три* головних групи: *повільні, помірні та швидкі (див. 1-й клас).*

Спочатку темпи позначали не швидкість виконання музики, а її характер. Тому інколи для визначення темпу користуються назвами п'єс, що мають традиційно сталу швидкість (*менуєт, мазурка, полонез*). І навпаки, деякі темпи використовуються як назви творів: *Adagio, Andante*.

Поряд з позначеннями постійних темпів широко використовуються терміни, що вказують на їх посилення або послаблення.

Уточнюючі поняття:

<i>piu mosso</i>	п'ю моссо	більш рухливо
<i>molto</i>	мольто	дуже
<i>assai</i>	ассаї	досить
<i>possibile</i>	поссібїле	як тільки можна
<i>con moto</i>	кон мото	рухливо
<i>non troppo</i>	нон троппо	не дуже
<i>non tanto</i>	нон танто	не так
<i>sempre</i>	семпре	постійно, весь час
<i>rosso</i>	поко	трохи
<i>rosso a rosso</i>	поко а поко	поступово
<i>pockettino</i>	покеттіно	трішечки
<i>meno mosso</i>	мено моссо	менш рухливо

Агогіка. При виконанні твору велике значення має рівний темп, але інколи фрази та пасажі вимагають відхилення від основного темпу. Такі відхилення називають *агогікою*. Поступова зміна темпу може бути як у бік прискорення, так і уповільнення.

Для прискорення:

<i>accelerando (accel).</i>	аччелєрандо	прискорюючи
<i>animando (anim)</i>	анімандо	пожвавлюючи
<i>stretto</i>	стретто	стисло
<i>stringendo (string)</i>	стрінджендо	стискуючи

Для уповільнення:

ritenuto (riten)	рітенуто	затримуючи
ritardando (ritard)	рітардандо	із запізненням
rallentando (rall.)	раллантандо	уповільнюючи
allargando	алларгандо	розширюючи

Вільне виконання, при якому не дотримується основний темп, позначається *tempo rubato* або *ad libitum* – за бажанням виконавця. При поверненні до основного темпу записують *tempo primo*, або *Tempo I, a tempo*.

Темп має надзвичайно велике значення в музиці, адже характеру того чи іншого музичного образу відповідає більш-менш визначений темп руху. Наприклад, із швидким рухом пов'язаний рухливий танок, із помірно-швидким – музика тріумфального характеру, із помірним – пасторального характеру, із повільним – скорботна музика, похоронні марші і т.д. Заміна одного темпу на інший веде до порушення характеру музичного образу.

Динаміка – це гучність звука. Вона буває різною в залежності від художнього образу.

Динамічні відтінки – зміни гучності звуків. Для їх позначення використовують літери, слова та графічні знаки. Літерні позначення утворилися від скорочення італійських слів (*див. 1-й клас*).

При записі динамічних відтінків *літери* часто поєднують з *словами*, наприклад, *piu f*.

Зміни гучності можуть бути раптові – *subito* (sub.) – раптово або *sforzando* (sf) – гостро. При раптовій зміні голосного звучання на тихий пишуть *subito piano* – sub.p. При раптовій зміні тихого звучання на гучне пишуть *subito forte* – sub.f.

Графічні знаки, що показують зміну динаміки, називають *вилками*. (*див. 1-й клас*).

Якщо посилення або послаблення звука триває кілька тактів, застосовують *слова*. В межах одного-двох тактів користуються *графічними позначеннями динаміки*.

Тема 9. РИТМ. ЗНАКИ ЗБІЛЬШЕННЯ ТРИВАЛОСТЕЙ. ОСОБЛИВІ ВИДИ ПОДІЛУ ТРИВАЛОСТЕЙ.

Ритм – в перекладі з грец. – „течія” – це організована у часі послідовність тривалостей звуків та пауз.

Звуки різної тривалості називаються *ритмічними одиницями*. До основних ритмічних одиниць відносяться цілі, половинні, четвертні, восьмі, шістнадцяті та інші тривалості. Вони можуть подовжуватися крапками, лігами, ферматами.

Знаки збільшення тривалостей.

Ліга – („зв’язок”) - невеличка дужка, що з’єднує ноти однакової висоти. Час звучання з’єднаних тривалостей дорівнює їх сумі.

Крапка – знак, що подовжує тривалість на її половину.

Дві крапки – подовжують тривалість ноти на її половину і на половину першої крапки.

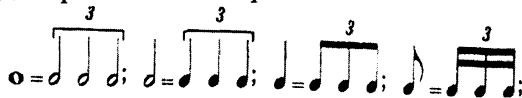
Фермата або – маленька дужка з крапкою, яка пишеться над або під нотою і подовжує звучання тривалості на невизначений час. Здебільшого фермата подовжує звук у 2-3 рази. Тривалість фермати залежить від характеру та темпу твору. Слово „фермата” перекладається як „зупинка”.

Вживаються також особливі види ритмічних одиниць: тріолі, квінтолі і т.д.

Особливі види поділу тривалостей.

Непарний поділ тривалостей на три, п’ять, сім і більше рівних частин називається *особливим видом поділу тривалостей*.

Тріоль – поділ тривалості на *три* частини замість двох:

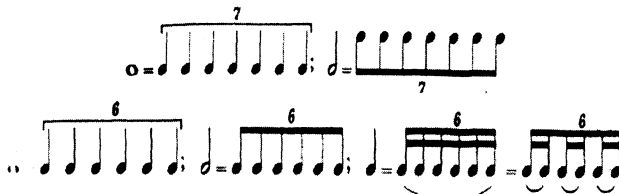

Квінтоль – поділ основної тривалості на *п’ять* частин замість чотирьох:

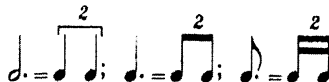

Секстоль – поділ основної тривалості на *шість* частин замість чотирьох:

Септоль – поділ основної тривалості на сім частин, замість чотирьох:

Дуоль – поділ ноти з крапкою на дві частини замість трьох:

Квартоль – поділ ноти з крапкою на чотири частини замість трьох:

Послідовності звуків та пауз різної чи однакової тривалості називається *ритмічним рисунком*. Він має велике значення для виразності музики, особливо в її жанрах, які характеризуються тільки їм властивими ритмічними групами. Завдяки ритмічному рисунку зберігається характер, жанрові риси та індивідуальність музичної культури. За ритмічним рисунком можна визначити жанр твору: наприклад, польку, вальс, мазурку, гопак, полонез чи марш.

Головне *значення ритму* полягає в організації звуків та у створенні музичної форми. Ритм може поєднувати звуки безперервним рухом коротких тривалостей або роз'єднувати їх зупинками на довгих тривалостях і паузах. Повторення ритмічних груп поділяє мелодичну лінію на інтонації, фрази, мотиви, речення. У той же час ритм об'єднує всі музичні елементи в єдину художню цілісність.

Тема 10. МЕТР. РОЗМІР. ПРОСТІ, СКЛАДНІ ТА МІШАНІ РОЗМІРИ. ГРУПУВАННЯ В НИХ.

Метр – це постійне чергування рівновеликих сильних і слабких долей. У європейській музиці метр буває двох видів: *дводольний* і *тридольний*. Решта – похідні від них.

Дводольний метр – це чергування однієї сильної долі та однієї слабкої. Він є основою маршів, танцювальних і жартівливих пісень, бо в житті він більше пов'язаний з рухом – простий, чіткий, активний.

Тридольний метр – це чергування однієї сильної долі та двох слабких долей. Він плавний, характерний для вальсу, романсу, ліричних пісень.

Одиницею виміру метру є **такт** – відстань між двома сусідніми сильними долями, що відокремлюються на нотоносці вертикальною рисою.

Такти, що мають одну сильну долю, називаються **простими**. До них належать дводольні та тридольні такти.

Такти, що складаються з двох і більше однорідних простих тактів, називаються **складними**. Вони мають стільки сильних долей, скільки простих тактів входить до їх складу.

Такти, що складаються з двох або більше неоднорідних простих, називаються **мішаними**.

Затакт – це неповний такт, початок мелодії із слабкої долі. Якщо музичний твір починається затактом, то його останній такт буде неповним. Останній такт разом із затактом становитиме повний такт.

Тактовий розмір – це запис метра певними ритмічними одиницями. Тактовий розмір вказує на кількість долей та їх тривалість. Розмір позначається у вигляді дробу. Як і метри, розміри також бувають простими, складними і мішаними, а також постійними і змінними.

Прості розміри – це дводольні і тридольні розміри. Вони мають одну сильну долю:

Дводольні розміри:

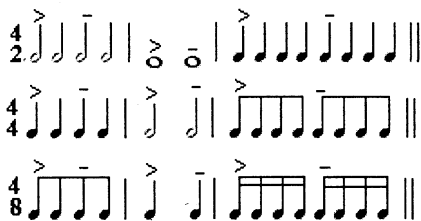

Тридольні розміри:

Складні розміри – це всі 4-дольні, 6-тидольні, 9-тидольні та 12 – тидольні розміри. Вони мають одну сильну долю та одну або декілька відносно сильних долей.

1. **Чотиридольні розміри** – складаються із двох простих дводольних розмірів: (2 + 2)

2. **Шестидольні розміри** – складаються із двох простих тридольних розмірів: (3 + 3)

3. **Дев'ятидольні розміри** – складаються із трьох простих тридольних розмірів: (3 + 3 + 3)

4. Дванадцятидольні розміри –

складаються із чотирьох простих тридольних розмірів: (3+3+3+3)

Мішані розміри – це розміри, що складаються із двох і більше неоднорідних простих розмірів. Вони бувають п'яти – і семидольними.

1. П'ятидольні розміри – складаються із двох простих розмірів – одного дводольного і одного тридольного (2 + 3 або 3 + 2):

2. Семидольні розміри – складаються із двох дводольних розмірів і одного тридольного

(2 + 3 + 2; 2 + 2 + 3; 3 + 2 + 2):

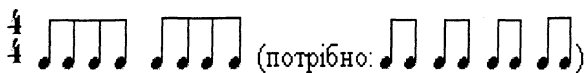
Змінний розмір – це чергування ритмічних акцентів через рівні проміжки часу. Змінний розмір має два різновиди: *рівномірно* – змінний, коли два різних розміри змінюються строго періодично через такт, і *нерівномірно* – змінний, коли зміна розмірів не має строгої періодичності.

Групування тривалостей – це утворення ритмічних груп всередині такту, коли дрібні тривалості поєднуються у групи за

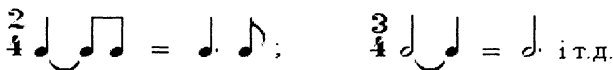
допомогою в'язок. В інструментальній музиці групування тривалостей відбувається на основі розміру: *метричні долі у простих і складних тактах мають бути відокремленими одна від одної*. Тому, у такті може бути стільки груп, скільки і долей, тобто кожна група становить одну долю такту. За групуванням можна визначити і розмір.

Порушення правил групування допускається тільки в таких випадках:

1. При об'єднанні всіх дрібних тривалостей загальною в'язкою в межах одного такту:

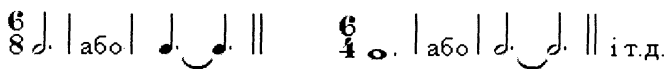

2. Коли звук займає весь простий такт і записується однією нотою, можливо з крапкою, але без ліги:

3. Щоб показати фразу або мотив.

Групування тривалостей у складних та мішаних розмірах полягає в тому, що прості розміри, які входять до їх складу, утворюють самостійні групи. Але звук, що триває весь складний такт, може бути записаним однією нотою або залігованими нотами, тривалість яких дорівнює простому такту:

Паузи грунуються так само, але без застосування ліги.

Групування тривалостей у *вокальній* музиці пов'язане із складами. Звуки, які попадають на один склад, відокремлюються від інших. Коли на один склад припадає декілька звуків, то їх поєднують в одну групу за допомогою в'язки.

Синкопа. *Синкопою* називають не збігання ритмічного та метричного акцентів. Виникає послаблення сильної та посилення слабкої долі. Синкопи бувають міжтактовими та внутрішньотактовими. *Міжтактовою* називається синкопа, коли останній звук попереднього такту з'єднується лігою з першим звуком наступного такту. (див. 4-ий клас).

Увага! Синкопа виникає лише тоді, коли лігою з'єднуються *слабка доля з сильною*. Якщо лігою поєднуються сильні долі суміжних тактів, синкопа не утворюється.

Внутрішньотактовою синкопою називають неспівпадання метричної та ритмічної долі в межах одного такту. Вона буває *міждольовою та внутрішньодольовою*.

Міждольова синкопа є найпоширенішою. Вона утворюється ритмічним акцентом, який припадає на слабку долю або на півдолю. Зустрічається у танцювальних мелодіях, жартівливих піснях і, навіть, в маршах.

Внутрішньодольова синкопа утворюється в межах однієї долі. Найчастіше зустрічається у помірних і повільних темпах.

Тема 11. ЛАД. ТОНАЛЬНІСТЬ. ЛАДОВІ ФУНКЦІЇ.

Лад – система взаємодії стійких і нестійких звуків, інтервалів, акордів, об'єднаних тяжінням до центру – *тоніки*.

Звуки ладу, розташовані у висхідному або низхідному напрямку, утворюють *звукоряд ладу*. Звуки звукоряду називаються *основними ступенями*. Вони мають свою назву, порядковий номер, який записується римськими цифрами, складове та літерне позначення.

Між звукорядами музичної системи та ладу є суттєва різниця: в музичній системі всі ступені рівноправні і співвідносяться лише за висотою. У ладовому звукоряді ступені взаємодіють як стійкі і нестійкі.

Ладові звукоряди поділяються на *безпівтонові* (ангемітонічні) та такі, що містять *півтони* (гемітонічні).

Тональність – це висотне положення ладу, що визначається висотою тоніки. Назва тональності складається з двох слів – тоніки і ладу (Напр., *До мажор*).¹

Гама – це низхідна або висхідна послідовність ступенів тональності від тоніки до тоніки у межах одної або декількох октав.¹

Стійкі та нестійкі ступені. Взаємодія ступенів ладу відбувається на основі їх стійкості і нестійкості.

I ступінь – найбільш стійкий, він є опорним центром ладу. До стійких відносяться також **III та V ступені** (у мажорі та мінорі).

Разом вони утворюють гармонічну опору ладу – стійкий *тонічний тризвук*. Спрямованість нестійких звуків у стійкі, прагнення наблизитися до них, називається *тяжінням*.

Перехід нестійких звуків у стійкі називається *ладовим розв'язанням*. Всі півтонові тяжіння більш інтенсивні, ніж тонові. А серед тонових тяжінь – *низхідні* мають більшу напругу, ніж *висхідні*.

Ладові функції.

Кожен звук чи співзвуччя виконує певну роль в організації та „житті” ладу. Характер їх „діяльності” в ладовій системі, називається *ладовою функцією*.

Лад має *головні* та *побічні* ступені. Головні ступені найбільш повно виявляють особливості ладу. *Головні* – це **I, IV, V** ступені.

I ступінь називається *тонікою* (Т, t). Тоніка – найстійкіший ступінь ладу, його головний, об'єднуючий тон, логічний центр і логічне завершення.

V ступінь називається *домінантою* (Д, d). Домінанта активно спрямована в тоніку, тому її рух має характер активного ствердження.

IV ступінь називається *субдомінантою* (S, s).

II, III, VI та VII ступені вважаються *побічними*.

Назва ступенів ладу.

Ладова функція ступенів визначається їх взаємодією з тонікою. Це знайшло відображення у назвах ступенів:

I ступінь   тоніка (Т, t), центр ладу.

II ступінь   низхідний ввідний тон у тоніку.

III ступінь   медіанта („поділяюча навпіл”), середній тон між I та V ступенями (М, m).

IV ступінь   субдомінанта (S, s), нижня домінанта.

V ступінь   домінанта (Д, d), найактивніший тон ладу.

VI ступінь   субмедіанта („нижня, поділяюча навпіл”), нижня медіанта, середній тон між IV та I ступенями (SM, sm).

VII ступінь   висхідний увідний звук в тоніку.

Звороти Т-Д-Т називаються *автентичними*; Т-S-Т називаються *плагальними*; Т-S-Д-Т – *складними зворотами*.

Функції обох медіант, а також ввідних тонів є *побічними*.

Тема 12. ЛАДИ НАРОДНОЇ МУЗИКИ.

Лади почали складатися в одноголосній музиці. Вони пройшли великий шлях розвитку і зберегли своє значення в сучасній музиці. Лади мають різну кількість ступенів та різні інтервальні співвідношення між ними. Опорним тоном у таких ладах може бути який-завгодно ступінь.

Пентатоніка – це один з найстародавніших ангемітонічних (безпівтонових) ладів. Зустрічається пентатоніка виключно у мелодії і є головним ладом у країнах Далекого Сходу. Розрізняють мажорну та мінорну пентатоніку.

Мажорна пентатоніка – п'ятиступеневий звукоряд з будовою в.2+в.2+м.3+в.2+м.3. На I ступені – мажорний тризвук. Характерною ознакою звукоряду є відсутність тритону (IV і VII ступенів).

Мінорна пентатоніка – п'ятиступеневий звукоряд з будовою м.3+в.2+в.2+м.3+в.2. На I ступені – мінорний тризвук. Характерною особливістю мінорної пентатоніки є також відсутність тритону (II та VI ступенів).

В китайській філософії п'ять звуків пентатоніки були пов'язані з п'ятьма „першоелементами” природи: водою, вогнем, деревом, металом та землею.

Натуральні семиступеневі лади. Вони склалися у поліфонічному багатоголоссі. В їх звукорядах між сусідніми ступенями 5 тонів та 2 півтони. Таких ладів сім. Їх можна побудувати від всіх білих клавіш, переміщуючи I ступінь.

Три лади – *іонійський, лідійський та міколідійський* – на I ступені мають в.3 та ч.5 і належать до мажорних ладів.

Чотири лади – *еолійський, дорійський, фрігійський, локрійський* – на I ступені мають м.3 та ч.5 і належать до мінорних ладів. У локрійському ладі, на відміну від інших, на I ступені – зм.5. (див. 6-ий клас).

У молдавському музичному фольклорі зустрічається *підгалацький* лад – мажор з IV $\sharp$ ст. та VII $\flat$ ст. В українській музиці подібний лад називається *гуцульським* або *закарпатським*. Це мінор, який виконується у низхідному порядку з підвищенням VI та IV ступенів.

Збільшений або цілтоновий лад – належить теж до ангемітонічних (безпівтонових) ладів. Це шестиступеневий звукоряд, де кожний ступінь утворює з сусіднім цілий тон.

На кожному ступені ладу утворюється зб.⁵₃, тому лад називається **збільшеним**. Першим його використав М.І.Глінка у своїй опері „Руслан і Людмила” (гама Чорномора).

Тема 13. НАТУРАЛЬНИЙ МАЖОР. ВИДИ МАЖОРУ.

Гама, що має будову свого звукоряду – *тон – тон – півтон – тон – тон – тон – півтон*, – називається **натуральною мажорною гамою**. Вона складається з двох тетраходів – нижнього і верхнього, які об’єднуються цілим тоном. Обидва тетраходи мають будову *тон – тон – півтон* і називаються **мажорними**.

Мажор, як семиступеневий лад, має три стійких тони – на I, III, V ступенях, що входять до тонічного тризвуку (Т⁵₃), чотири нестійких тони – на II, IV, VI та VII ступенях, що утворюють ввідний септакорд (VII₇). Нестійкі звуки потребують подальшого руху і переходу до стійких.

Важливим для характеристики мажору є висхідне тяжіння VII ступеня у I та низхідне півтонове тяжіння IV ступеня у III. Тритон, що утворюється між IV та VII ступенем, має велику напругу через гостре тяжіння звуків.

Інтервали в натуральному мажорі.

На ступенях натурального мажору утворюються тільки діатонічні інтервали: чисті, малі, великі і тритони. (див. Правило 51 за 2-ий клас).

Показовими для мажору є інтервали на I ступені – *великі і чисті*, а також *великі терції* та *малі сексти* на головних ступенях.

Акорди в натуральному мажорі.

Натуральний мажор має **три** мажорних *тризвуки* – на I, IV, V ступенях (Т, S, Д);

– **три** мінорних *тризвуки* – на II, III, VI ступенях (II⁵₃, III⁵₃, VI⁵₃);

– **один** зменшений *тризвук* – на VII ступені.

Мажорні тризвуки належать до головних, мінорні – до консонансів, а зменшений – до дисонансів.

На ступенях натурального мажору будуються не тільки тризвуки, а й їх обернення – **сектакорди** і **квартсектакорди** (див. Правило 12 за 3-ій клас).

У натуральному мажорі будуються **два** великих Маж. септакорди – на I та IV ступенях (T₇, S₇); **один** малий Маж. септакорд – на V ст., **три** малих мінорних септакорди: на II, III, VI ст. та **один** малий зменшений септакорд (м.VII₇) на VII ступені.

На кожному ступені натурального мажору можна побудувати не тільки основні **септакорди**, а й їх обернення – **квінтсектакорди**, **терцквартакорд** і **секундакорди**.

Види мажору.

Мажор, який у своєму звукоряді має VI понижений ступінь, називається **гармонічним мажором**. Його гама складається з двох тетраходів: нижнього мажорного (тон – тон – півтон) та верхнього гармонічного (півтон – півтора – півтон).

Ознакою гармонічного мажору є зб.2 у верхньому тетраході.

Лад, в якому порівняно з натуральним мажором понижуються II та VI ступені, отримав назву **двічі гармонічного мажору**. До його складу входять два гармонічні тетраходи. VI[♭] ступінь розв'язується на півтону в V, а послідовність VI – VI[♭] – V є типовою для гармонічного руху і відрізком хроматичної гами.

Мажор, який має у своєму звукоряді VI і VII понижені ступені, називається **мелодичним мажором**. Його гама складається із нижнього мажорного тетраходу та верхнього фрігійського тетраходу (півтон – тон – тон). Мелодичний мажор зустрічається виключно у низхідному русі (у висхідному потрібно вживати натуральний мажор).

Інтервали у гармонічному мажорі.

Внаслідок пониження VI ступеня у гармонічному мажорі з'явилися **характерні інтервали** та **тритони** (зб.4 на VI[♭] та зм.5 на II).

Пониження VI ступеня змінило тонову величину інтервалів. Інтервали, основою яких став VI[♭] ступінь, стали **збільшеними**.

Вони утворились від чистих та великих інтервалів: зб.2, зб.4, зб.5 – всі на VI^b ст.

Інтервали, вершиною яких став VI^b, зменшилися на півтону. Це зм.7 на VII ст., зм.5 на II ст., зм.4 на III ст.; також – м.б на I ст., м.3 на IV ст., м.2 на V ст.

Акорди гармонічного мажору.

Серед акордів гармонічного мажору слід виділити ті, до складу яких входить VI^b ст.:

C

IV₃⁵ IV₇ зм. II₃⁵ II₇ зм. VII₇ VI₃⁵ VI₇ V₉

Тема 14. НАТУРАЛЬНИЙ МІНОР. ВИДИ МІНОРУ.

Міно́р утвердився як семиступеневий октавний лад з протилежними мажору властивостями.

Гама, звукоряд якої у висхідному порядку має будову *тон – півтон – тон – тон – півтон – тон – тон*, називається **натуральною мінорною гаммою**. Вона складається з двох тетракордів – *мінорного* (тон – півтон – тон) та *фрігійського* (півтон – тон – тон). Вони поєднуються цілим тоном.

Стійкі звуки ладу утворюють мінорний тонічний тризвук – t⁵₃. Важливим для міно́ру є півтонове тяжіння II ступеня у III (терцію паралельного мажору). Не менш важливим є тонове тяжіння VII ступеня у I.

У натуральному міно́рі будуються тільки діатонічні інтервали. Властивості міно́ру визначають *малі* та *чисті* інтервали на I ступені, м.3 – на I, IV, V ступенях, м.б – на I, V ступенях.

Акорди. Натуральний міно́р має:

- **три** мінорних **тризвуки** – на I, IV, V ступенях;
- **три** мажорних тризвуки – на III, VI, VII ступенях;
- **один** зменшений – на II ступені.
- **три** малих мінорних **септакорди** (м. Мін.7) – на I, IV, V ст.
- **два** великих мажорних септакорди (в. Маж. 7) – III та VI ст.

- *один* малий зменшений септакорд (м. Зм.7) – на II ступені;
- *один* малий мажорний септакорд (м. Маж.7) – на VII ст.

Види мінору.

Мінору, який у своєму звукоряді має *VII підвищений* ступінь, називається *гармонічним мінором*. Він складається з двох тетракордів: *мінорного* (тон – півтон тон) та *гармонічного* (півтон – півтора – півтон).

Ознакою гармонічного мінору є зб.2 у *верхньому тетракорді*.

Гармонічний мінору дуже поширений у гармонії, звідкіля і отримав свою назву.

Зустрічається також мінору з *двома збільшеними секундами* (IV та VII підв. ступені). Саме тому він називається *двічі гармонічним мінором*. Він характерний для болгарської, української, татарської, молдавської та циганської музики.

Мінору, який у своєму звукоряді має *підвищені* на півтону VI та VII ступені, називається *мелодичним мінором*. Гама складається із двох тетракордів – *нижнього мінорного* та *верхнього мажорного* тетракорду. У низхідному русі мелодичний мінору часто змінюється на натуральний, тому що підвищення VI та VII ступеня у низхідному порядку вступає в суперечку із низхідним рухом мелодії.

Інтервали в гармонічному мінорі.

Внаслідок підвищення VII ст. у гармонічному мінорі з'явилися *енгармонічні* інтервали, яких не було в натуральному мінорі. Це зб.2 (=м.3), зм.7 (=в.6), зб.5 (=м.6), зм.4 (=в.3). Вони отримали назву *характерних інтервалів* гармонічного мінору. Крім характерних інтервалів, утворилася ще одна *пара тритонів*: зб.4 на IV ст. та зм.5 на VII[♯] ступені.

Інтервали, основою яких став VII підв. ступінь, стали *зменшеними* – це зм.4, зм.5, зм.7 (всі – на VII[♯] ст.);

Великі інтервали стали малими – м.2 (VII[♯]), м.3 (VII[♯]), м.6 (VII[♯]).

Інтервали, вершиною яких став VII підв. ст., стали *збільшеними* – це зб.5 (на III ст.), зб.4 (на IV ст.), зб.2 (на VI ст.);

Малі інтервали стали великими: в.7 на I ст., в.6 на II ст., в.3 на V ст.

Тема 15. РОЗВ'ЯЗАННЯ ІНТЕРВАЛІВ І АКОРДІВ У НАТУРАЛЬНОМУ МАЖОРІ ТА МІНОРІ.

Розв'язання інтервалів в умовах ладу залежить від стійкості та нестійкості ладових ступенів. Стійкі інтервали – завжди консонанси (в інтервал входять два стійких звуки).

Нестійкі інтервали можуть бути консонансами і дисонансами. Вони вимагають розв'язання.

Розв'язання нестійких консонансів.

До консонансів належать: ч.1, ч.8, ч.5, ч.4, м.3 – в.3, м.6 – в.6. Вони будуються на різних ступенях мажору та мінору.

Інтервали, утворені *I, III* та *V* ступенем в будь-якій послідовності, - завжди *стійкі* (але інтервали, утворені *V* ступенем, - найменш стійкі).

Інтервали, в яких хоч один звук нестійкий, – є *нестійкими* і потребують ладового розв'язання.

Увага! Найчастіше нестійкі звуки при розв'язанні плавно переходять у сусідні стійкі на основі секундових зв'язків. Такий перехід називається *плавним голосоведінням!*

Розв'язання дисонансів.

До дисонансів належать: великі і малі секунди, септими та тритони (в.2 - м.2, в.7 - м.7, зб.4 - зм.5).

Секунди – найбільш напружені. Їх бажано розв'язувати через допоміжну терцію (нестійкий консонанс). В більшості випадків при розв'язанні *нижній* звук у секунд *тяжіє вниз*.

Увага! 1. Не бажано розв'язувати секунди у приму на зайнятий тон!

2. Септими не варто розв'язувати безпосередньо у стійку октаву!

Краще септиму спочатку перевести у нестійкий консонанс (верхній звук буде тяжіти вниз), а потім розв'язати його за правилами плавного голосоведіння.

Зб.4 відповідно до тяжінь буде розв'язуватися у сексту, а зм.5 – в терцію.

Розв'язання акордів.

В умовах ладу розв'язання акордів залежить від стійкості та нестійкості ладових ступенів, що входять до складу акордів.

Дисонанси переходять у нестійкі консонанси. Повне відчуття стійкості створює лише ладове розв'язання акордів в тоніку (Т).

Розв'язання нестійких тризвуків.

Тонічні тризвуки (Т,t), їх обернення (T_6, t_6, T^6_4, t^6_4) належать до стійких консонансів. Решта тризвуків та їх обернення, крім зменшених, є нестійкими консонансами і вимагають розв'язання. *Голосоведіння плавне!*

Увага! *Окремі тони у верхньому голосі можуть розв'язуватися не тільки плавно, а й стрибком в який – завгодно ступінь! (див. 6-ий клас).*

Розв'язання D_7 .

Домінантсептакорд (D_7) – септакорд на V ступені мажору та мінору. У мажорі він *малий мажорний* (м. Маж.7), у мінорі – *малий мінорний* (м. Мін.7). D_7 (d_7) розв'язується у неповний тонічний тризвук (без квінти) із потроєнням тоніки.

При розв'язанні обернень D_7 (d_7) його основний тон – стійкий V ст. - залишається на місці. Решта звуків розв'язуються за тяжінням: D^6_5 (d^6_5) – у тонічний тризвук із подвоєнням тоніки внизу, D^4_3 (d^4_3) – у повне чотириризовччя із подвоєнням тоніки вгорі і внизу, а D_2 (d_2) – в тонічний секстакорд (T_6, t_6) з подвоєнням тоніки вгорі.

Розв'язання ввідного септакорду.

Ввідним називається септакорд, побудований на VII ступені мажору та мінору. У мажорі він *малий зменшений* (м.VII₇), у натуральному мінорі – *малий мажорний*. VII₇ розв'язується у T^5_3 з подвоєнням терції. До ввідних септакордів входять всі нестійкі ступені ладу, тому при розв'язанні жоден звук не залишається на місці.

У D_7 і VII₇ – *три спільних звуки*: залишаючи їх на місці, можна отримати перехід:

$$VII_7 \rightarrow D^6_5; VII^6_5 \rightarrow D^4_3; VII^4_3 \rightarrow D_2; VII_2 \rightarrow D_7.$$

Розв'язання субдомінантового септакорду (SII₇).

SII₇ – септакорд, побудований на II ступені мажору та мінору. Він поєднує два тризвуки: Π^5_3 і S. У мажорі Π_7 – *малий мінорний*, у мінорі – *малий зменшений*. До складу SII₇ входять три нестійкі ступені – II, IV, VI і один стійкий – I ст. В акорді стійкий ступінь є септимою і при розв'язанні залишається на місці. При плавному

голосоведінні II_7 розв'язується у T_6 з подвоєною терцією (або квінтою).

У II_7 і D_7 є два спільних звуки. Залишаючи їх на місці, можна отримати перехід: $II_7 \rightarrow D^4_3$; $II^6_5 \rightarrow D_2$; $II^4_3 \rightarrow D_7$; $II_2 \rightarrow D^6_5$.

Тема 16. РОЗВ'ЯЗАННЯ ІНТЕРВАЛІВ ТА АКОРДІВ В ГАРМОНІЧНИХ ЛАДАХ.

Характерні інтервали в умовах ладу сприймаються як нестійкі, тому вони мають назву ладових дисонансів.

Розв'язання характерних інтервалів (див. Правила 10 – 13 за 6-ий клас).

Розв'язання тритонів. (див. Правила 15-16 за 6-ий клас).

Розв'язання зб.⁵₃ і зм.⁵₃. (див. Правила 14 і 17 за 6-ий клас).

Розв'язання зм. VII_7 . Зм. VII_7 складається з двох зм. 5 , розв'язання яких визначає і розв'язання акорду у T^5_3 (t^5_3) з подвоєним терцієвим тоном.

Тема 17. КВІНТОВЕ КОЛО МАЖОРНИХ ТА МІНОРНИХ ТОНАЛЬНОСТЕЙ. ЕНГАРМОНІЗМ ТОНАЛЬНОСТЕЙ.

Мажорні тональності. Від кожного звука музичної системи можна побудувати мажорну гаму, зберігаючи послідовність тонів і півтонів. Для цього потрібно підвищувати або понижувати основні ступені за допомогою *знаків альтерації – дієзів або бемолів*. Вони записуються після ключа, розповсюджуються на всі октави і називаються *ключовими* (їх може бути не більше семи).

Дієзні тональності в порядку збільшення ключових знаків будуються по чистих квінтах вгору від тоніки *До мажору*. Вони утворюють квінтовий ряд дієзних мажорних тональностей. Останній дієз міститься на *VII ступені* мажорної тональності. (Див. Правило 25 за 5-ий клас).

Бемольні тональності будуються по чистих квінтах вниз від тоніки *До мажору*, які утворюють квінтовий ряд бемольних мажорних тональностей. Останній бемоль міститься на *IV ступені* нової тональності, а попередній бемоль вказує на її тоніку. (Див. 5-ий клас).

Міжорні тональності, як і мажорні, можуть мати біля ключа тільки сім $\sharp$ або сім $\flat$. Вони також утворюють квінтове коло, але від тоніки *ля мінору*. Вгору по ч.5 – $\sharp$ -ні тональності, вниз – $\flat$ -ні. Останній діз міститься на II ступені нової тональності, а останній бемоль – на VI ступені нової тональності.

Енгармонізм тональностей.

Енгармонічними називаються тональності, які мають однакову висоту, однаковий лад, інтервальне співвідношення та порядковий номер ступенів. Тональності, що містять 6 $\sharp$ та 6 $\flat$, – однакові за висотою. Вони замикають два квінтових ряди ($\sharp$ -ний та $\flat$ -ний), утворюючи **квінтове коло тональностей**.

Теоретично $\sharp$ -ний і $\flat$ -ний ряди можна подовжити до нескінченності. Так виникає енгармонізм тональностей. Ключові знаки енгармонічних тональностей завжди протилежні.

Є три пари енгармонічних тональностей мажору та мінору:

1. **Fis – dur (6 $\sharp$) = Ges – dur (6 $\flat$)**
dis – moll (6 $\sharp$) = es – moll (6 $\flat$)

2. **H – dur (5 $\sharp$) = Ces – dur (7 $\flat$)**
gis – moll (5 $\sharp$) = as – moll (7 $\flat$)

3. **Cis – dur (7 $\sharp$) = Des – dur (5 $\flat$)**
ais – moll (7 $\sharp$) = b – moll (5 $\flat$)

Їх використовують для полегшення читання нот з листа, коли тональність із великою кількістю знаків (наприклад, 7 $\sharp$) міняють на тональність із меншою кількістю знаків (5 $\flat$).

Тема 18. ТРАНСПОЗИЦІЯ.

Композитор пише твір в конкретній тональності, але інколи його переписують у бажану тональність того ж ладу.

Транспозиція – це перенесення всіх звуків музичного твору на іншу висоту вгору або вниз. При транспозиції змінюється лише тональність. Всі інші елементи залишаються без змін. Існує *чотири способи транспозиції*.

1. На певний інтервал: визначаємо нову тональність, виставляємо її ключові знаки, переписуємо кожен звук на певний інтервал вгору чи вниз. Випадкові знаки альтерації замінюємо на відповідні в новій тональності.

2. За допомогою ключових знаків: заміна ключових знаків дає можливість транспонувати на півтону вгору або вниз, не змінюючи запису нот.

Увага! Заміна $\sharp$ -зів на $\flat$ -лі понижає тональність на півтону, а заміна $\flat$ -лів на $\sharp$ -зи – підвищує тональність на півтону.

3. За допомогою заміни ключа: замінюємо ключ, виставляємо знаки нової тональності, виправляємо випадкові знаки альтерації. **Увага!** Запис нотного тексту абсолютно не змінюється.

4. За допомогою цифрування. Під кожним звуком мелодії підписуємо відповідні ступені або під кожним акордом – його цифрове позначення. Уявляємо нову тональність, її ключові знаки, і, читаючи цифрування, виконуємо твір. Цей спосіб доречний при транспозиції творів з простим акомпанементом – романсу, пісні чи танцю.

Тема 19. МОДУЛЯЦІЯ. СПОРІДНЕНІ ТОНАЛЬНОСТІ.

Модуляція. Перехід з однієї тональності до іншої називається тональною *модуляцією*. Вона має такі види:

Зіставлення – зміна тональностей без модуляційного переходу;

Довершена модуляція – завершення твору в новій тональності;

Відхилення – тимчасовий перехід в іншу тональність (*недовершена модуляція*).

Модуляційні знаки – це знаки альтерації, інтервали, акорди, мелодичні звороти, які приводять до нової тональності. Вони отримали назву *модулюючих*. Найбільш природною є модуляція в тональності *I рівня спорідненості*.

На основі спільних звуків, інтервалів та акордів (особливо тризвуків), тональності можуть бути *спорідненими* та *неспорідненими*. Споріднені (тобто близькі) тональності мають найбільше спільних звуків, інтервалів та акордів. Неспоріднені

(далекі) мають обмежену кількість спільних звуків, інтервалів і не мають спільних акордів

Споріднені тональності.

Тональності, тонічні тризвуки яких будуються на діатонічних ступенях даної тональності, називаються *І рівнем споріднення*.

Кожна мажорна тональність має 6 споріднених тональностей І рівня:

1. Тональність паралельного мінору.
- 2-3. Тональність доміанти та її паралельна.
- 4-5. Тональність мажорної субдомінанти та її паралельна.
6. Тональність мінорної субдомінанти.

Кожна мінорна тональність теж має 6 споріднених тональностей І рівня:

1. Тональність паралельного мажору.
- 2-3. Тональність мінорної доміанти та її паралельна.
- 4-5. Тональність субдомінанти та її паралельна.
6. Тональність мажорної доміанти.

Увага! До діатоніки відносяться *три* види мажору та мінору і, тому *до І рівня увійшли мінорна S в мажорі та мажорна D в мінорі, хоч вони відрізняються від основної тональності на 4 ключових знаки.*

Тема 20. ТИПИ СПІВВІДНОШЕНЬ ТОНАЛЬНОСТЕЙ.

Змінним називається лад, в якому чергуються різні тоніки одного звукоряду або при одній тоніці змінюється звукоряд. Найчастіше чергуються дві тоніки, які належать спорідненим тональностям. Мажорна тоніка найчастіше змінюється на мінорну, яка розташована на *м.З нижче*. і, навпаки, мінорна тоніка змінюється на мажорну, яка розташована на *м.З вище*.

Тональності протилежного ладу, які мають однакові звукоряди і різні тоніки, називаються *паралельними*. Їхні тоніки мають малотерцієве співвідношення.

Кожна мажорна тональність має одну паралельну тональність мінорного ладу, тоніка якої міститься на VI ступені. Кожна мінорна тональність також має відповідну паралельну мажорну тональність, тоніка якої міститься на III ступені мінорного звукоряду.

Лад, в якому чергуються тоніки паралельних тональностей, називається *паралельно-змінним ладом*.

Інколи зустрічається *одноіменно-змінний лад*, в якому при одній тоніці об'єднуються звукоряди одноіменних мажора та мінора.

Одноіменні тональності.

Мажорна та мінорна тональності, тоніки в яких однакові та різні ключові знаки, називаються *одноіменними*.

Натуральний мажор та мінор відрізняються одне від одного трьома ступенями: III, VI та VII, а їх гармонічні види – тільки III ступенем.

Поява в кінці мінорного твору мажорної тоніки (наприклад, у Баха) – приклад взаємодії одноіменних тональностей. Це призвело до створення *мажорно - мінорної* системи тональностей.

Ускладнення мінору під впливом одноіменного мажору сформувало *міноро – мажорну* систему тональностей.

Однотерцієві тональності.

Мажорні та мінорні тризвуки, в яких однакові терцієві тони, називаються *однотерцієвими*. А тональності, тонічні тризвуки яких одно терцієві, називаються також *однотерцієвими*.

Увага! *Мінорний* однотерцієвий тризвук знаходиться на *півтону вище від мажорного*, а *мажорний* однотерцієвий тризвук знаходиться на *півтону нижче від мінорного!*

The image shows a musical staff with two systems of triads. The first system is labeled 'C' and the second 'cis'. Below the notes are Roman numerals: I, I#, IV, IV#, V, V# for the first system; and I, I, IV, IV, V, V for the second system.

Тема 21. ХРОМАТИКА. ХРОМАТИЧНА ГАМА. ЛАДОВА АЛЬТЕРАЦІЯ.

Хроматика – півтонове підвищення та пониження ступенів ладу. Хроматика не входить до семиступеневої діатоніки.

Хроматична гама – це гама, звуки якої розташовані послідовно за півтонами вгору або вниз. У межах октави повна хроматична гама має 12 звуків (або півтонів). Вона не утворює самостійного ладу, а є різновидом мажорної або мінорної гами. Всі змінені ступені хроматичної гами записуються із знаками, що відповідають спорідненим тональностям мажору та мінору.

Висхідна мажорна хроматична гама.

Для запису мажорної хроматичної гами *вгору* потрібно всі ступені на півтону *підвищувати*, крім VI. Замість підвищення VI – *понижуємо* VII:

I – I $\sharp$ – II – II $\sharp$ – III – IV – VI $\sharp$ – V – V $\sharp$ – VI – VII $\flat$ – VII $\natural$ – I.

Низхідна мажорна хроматична гама.

Для запису мажорної хроматичної гами *вниз* потрібно всі ступені на півтону *понижувати*, крім V. Замість пониження V, – *підвищуємо* IV:

I – VII – VII $\flat$ – VI – VI $\flat$ – V – IV $\sharp$ – IV $\natural$ – III – III $\flat$ – II – II $\flat$ – I.

Увага! Якщо у мажорі підвищити VI ст. та понизити V, то отримаємо знаки неспоріднених тональностей.

Мінорна хроматична гама. У висхідному русі всі ступені підвищуються на півтону, а у низхідному – понижуються:
Висхідна: замість підвищення I – **понижуємо II ст.**

I – II $\flat$ – II $\natural$ – III – III $\sharp$ – IV – IV $\sharp$ – V – VI – VI $\sharp$ – VII – VII $\sharp$ – I.

Низхідна: замість пониження V, – **підвищуємо IV ст.:**

I – VII $\sharp$ – VII $\flat$ – VI $\sharp$ – VI $\flat$ – V – IV $\sharp$ – IV $\flat$ – III $\sharp$ – III $\flat$ – II – II $\flat$ – I.

Ладова альтерація.

Півтонове підвищення або пониження нестійких ступенів ладу, яке загострює їх тяжіння у стійкі ступені, називається **ладовою альтерацією**.

Альтерованими можуть бути лише ті ступені, які розташовані на відстані цілого тону від сусідніх стійких ступенів (**див. правило 21 за 5-ий клас**).

Півтоновий рух від альтерованих ступенів до діатонічних називається **дезальтерацією**. Вона знімає напругу альтерованих ступенів, утворюючи відрізки хроматичної гами.

ЗМІСТ

Від авторів	3
1 клас	5
2 клас	12
3 клас	17
4 клас	21
5 клас	25
6 клас	32
<i>Теорія музики</i>	39
Тема 1. Музичний звук.....	39
Тема 2. Музична система. Музичний стрій.....	40
Тема 3. Інтервали	43
Тема 4. Діатонічні та хроматичні інтервали	45
Тема 5. Акорди. Тризвуки.....	46
Тема 6. Септакорди.....	48
Тема 7. Нотне письмо.....	49
Тема 8. Темп. Динаміка.....	51
Тема 9. Ритм. Знаки збільшення тривалостей. Особливі види поділу тривалостей	53
Тема 10. Метр. Розмір. Прості, складні та мішані розміри. Групування в них	55
Тема 11. Лад. Тональність. Ладові функції.....	59
Тема 12. Лади народної музики.....	61
Тема 13. Натуральний мажор. Види мажору	62
Тема 14. Натуральний мінор. Види мінору.....	64
Тема 15. Розв'язання інтервалів і акордів у натуральному мажорі та мінорі.....	66
Тема 16. Розв'язання інтервалів та акордів в гармонічних ладах.....	68
Тема 17. Квантове коло мажорних та мінорних тональностей. Енгармонізм тональностей	68
Тема 18. Транспозиція.....	69
Тема 19. Модуляція. Споріднені тональності.....	70
Тема 20. Типи співвідношень тональностей.....	71
Тема 21. Хроматика. Хроматична гама. Ладова альтерація... ..	73
Зміст	75

**Є.І.Дворяченко,
Т.П.Нечипоренко**

ПРАВИЛА З СОЛЬФЕДЖІО

(теоретичні знання)

посібник для учнів дитячих музичних шкіл

Посібник підготовлено ведучими викладачами
Бердичівської музичної школи

**Комп'ютерний набір та верстка:
Кучер І.П.**

**Друк: Приватна друкарня ПП Синельникова Л.В.
м. Бердичів, вул. Воровського, 5,
тел.: 04143 4-00-14**

Назви акордів (естрадне позначення)

A макс. δ_3

A_m мік. δ_3

A⁺₂ δ_3 / $\delta_3 + \delta_3$

A⁶ макс δ_3 з δ_6 / макс $\delta_3 + \delta_2$ (мажорний тризвук з великою секстєю) (D₂)

A⁶_m мік δ_3 з δ_6 / мік $\delta_3 + \delta_2$ (11₇)

A⁷ — малий мажорний септакорд = D₇

A⁷_m — малий мік. септакорд. / мік $\delta_3 + \delta_3$

A^{7b5}_m — малий септакорд з зменшеною квінтою = м VII₇

A⁰ — зменшений септакорд. = зм VII₇

A⁹ — великий конакорд (D₉) / D₇ + δ_3